

III. פיגועי התאבדות נגד אזרחים

מבוא

"כל החיים שלך – נמחקו ברגע אחד", אומר מוטי מזרחי, שנפצע קשה בפיגוע שהתרחש בבית קפה בירושלים ב-9 במרץ 2002. רסיסי מתכת שחדר לגופו החטיא במעט את אבי-העורקים, זרועו השמאלית כמעט נקטעה והוא נפצע קשה בראשו מרסיסים.

הכל משתנה באופן קיצוני בתוך רגע מהיר אחד. כאילו שהחיים שלך נמחקו – כל מה שעשית עד גיל שלושים ואחת נעלם ואיננו. הייתי בן אדם אקטיבי, נהגתי לשחק כדורגל פעמיים או שלוש פעמים בשבוע, השתייכת לקבוצות ספורט, נהגתי לרקוד...¹

היום, כף היד והזרוע של מוטי מזרחי מקובעות באמצעות מסמרים. חייו הפכו למסכת של כאב עז ומתמשך ושל וביקורים תכופים בבית החולים.

מטען הנפץ רב-העוצמה שהופעל בבית הקפה "מומנט", הממוקם בשכונת רחביה האמידה בירושלים, הכיל כמות גדולה מאוד של מסמרים וחלקי מתכת. בפיגוע נהרגו אחד עשר אזרחים ונפצעו יותר מחמישים.² הפיגוע בקפה "מומנט" היה רק אחד מבין ארבעים ושמונה פיגועי התאבדות נגד אזרחים ישראלים שבוצעו על ידי ארגונים פלשתינים חמושים מ-1 בינואר 2001 עד 31 באוגוסט 2002.³ ארגונים חמושים הוציאו לפועל גם פיגועי התאבדות שכוונו נגד יעדים צבאיים, אולם דו"ח זה אינו עוסק בהתקפות אלה. ארבעים ושמונה פיגועי ההתאבדות שבוצעו נגד אזרחים מהווים פשעים חמורים, לרבות פשעים נגד האנושות. שלושים ושמונה מפיגועי ההתאבדות נגד אזרחים הוצאו לפועל בשטח מדינת ישראל, כולל ירושלים המערבית; עשרה פיגועי התאבדות הוצאו לפועל בגדה המערבית וברצועת עזה, כולל ירושלים המזרחית.

לאחר פרוץ מעשי האיבה בין ישראל והפלשתינים בספטמבר 2000, התקפות חמושות נגד אזרחים ישראלים בוצעו בתחילה בדרך של התקפות ירי לאורך כבישים ובאזורים בנויים, כגון ירי על התנחלות גילה בפאתיה הדרומיים של ירושלים. במהלך שלושת החודשים הבאים בוצעו מספר פיגועי התאבדות נגד יעדים צבאיים. פיגועים אלה כללו פיצוצים של מכוניות תופת שהביאו למותם של ארבעה אזרחים ישראלים ולפציעתם של עשרות, בחודש נובמבר 2000. ארגון הגיהד האיסלמי נטל אחריות לפיגוע הראשון בסדרה, שהתרחש בקרבת שוק מחנה יהודה הומה האדם בירושלים, וגרם למותם של שני אזרחים ולפציעתם של אחד עשר.⁴ מספר שבועות לאחר מכן, ב-21 בנובמבר, גרמה התפוצצות של מכונית עמוסה חומר נפץ ומסמרים למותם של שניים ופציעתם של יותר מחמישים, ביניהם שלושה פצועים קשה, בעיר חדרה שבצפון הארץ.⁵

פיגוע ההתאבדות הראשון נגד אזרחים לאחר חידוש מעשי האיבה בין פלשתינאים וישראלים בספטמבר 2000 התרחש בתחנת אוטובוס בנתניה, ב-1 בינואר 2001. ארגון חמאס (ראשי תיבות בערבית של "תנועת ההתנגדות האיסלמית") נטל אחריות לפיגוע, שהסתיים בעשרים פצועים. בתוך זמן קצר התגברו התדירות והעוצמה של פיגועי ההתאבדות נגד אזרחים. טקטיקה זו זכתה לתמיכה של חלקים נרחבים בציבור הפלשתיני, ופיגועי ההתאבדות הפכו לאחד המאפיינים המרכזיים של העימות הפלשתיני-ישראלי הנוכחי.⁶

ארבעה ארגונים נטלו אחריות לארבעים ושמונה פיגועי התאבדות שכוונו נגד אזרחים. הארגונים האיסלמיים חמאס וגיהד איסלמי, שניהם ארגונים יריבים ליאסר ערפאת ולרשות הפלשתינית, נטלו אחריות לשמונה עשר ולשניים עשר פיגועים, בהתאמה. הארגון החילוני החזית העממית לשחרור פלשתיין, ארגון נוסף שנחשב יריב ותיק וביקורתי של ערפאת ושל ארגון הפתח שהוא עומד בראשו, נטל אחריות לשלושה פיגועי התאבדות. ארגון גדודי חללי אל-אקצא, הקשור באופן הדוק לארגון הפתח, נטל אחריות לשלושה עשר פיגועים, ובכלל זה לאחדים מהפיגועים המחרדיים ביותר מבחינת מספר הקורבנות האזרחיים. לשלושה מפיגועי ההתאבדות נטל אחריות יותר מארגון אחד, ולגבי שני פיגועי התאבדות אין בידינו מידע. כל הארגונים האלה הוציאו לפועל פיגועים נוספים נגד אזרחים ישראלים, ובכלל זה התקפות ירי לאורך כבישים

¹ ראיון שקיים ארגון Human Rights Watch עם מוטי מזרחי, בן שלושים ואחת, ירושלים, 23 ביוני 2002.

² הפיגוע התרחש במרחק לא גדול מהמעון הרשמי של ראש הממשלה שרון, שעל פי הידוע שהה באותה שעה בחוות שבנגב.

³ לרשימה מלאה של פיגועי התאבדות נגד אזרחים שבוצעו מ-30 בספטמבר 2000 עד 31 באוגוסט 2002, ראה נספח אחת.

⁴ התקפה זו מנעה את פרסומה של הודעה משותפת שהייתה אמורה להימסר על ידי ראש הממשלה אהוד ברק והנשיא יאסר ערפאת, בדבר הסכם להפסקת אש שהושג בתיווכו של נשיא ארה"ב, ביל קלינטון, שבועות ספורים קודם לכן.

⁵ Dina Kraft, "Two dead, more than fifty injured, in car bomb explosion in northern Israel", Associated Press, November 21, 2000, ארגון Human Rights Watch לא הצליח לאתר ארגון אחריות להתקפה זו.

⁶ ארגון Human Rights Watch תיעד בדו"חות נפרדים הפרות חוזרות ונשנות של המשפט ההומניטרי הבינלאומי וזכויות האדם שבוצעו במהלך ההתנגשויות על ידי כוחות הביטחון הישראליים (לרבות שימוש מופרז בכוח קטלני, הטלת עונשים קולקטיביים, שימוש במיננים אנושיים על ידי כוחות צה"ל והתנקשויות) ועל ידי ארגונים פלשתינים חמושים (לרבות התקפות נגד אזרחים ישראלים והתקפות שסיכנו אזרחים פלשתינים). ראה Human Rights Watch, "Jenin: IDF Military Operations," *A Human Rights Watch Report*, vol. 14, no. 3 (E), May 2002; Human Rights Watch, "In A Dark Hour: the ; Operations," *A Human Rights Watch Report*, vol. 14, no. 2 (E), April 2002; Human Rights Watch, "Justice Undermined: Balancing Security and Human Rights in the Palestinian Justice System," *A Human Rights Watch Report*, vol. 13, no. 4 (E), November 2001; Human Rights Watch, *Center of the Storm: A Case ; A Human Rights Watch Report*, vol. 13, no. 4 (E), November 2001; Human Rights Watch, *Study of Human Rights Abuses in Hebron District* (New York: Human Rights Watch, 2001); Human Rights Watch, "Investigation into the Unlawful Use of Force in the West Bank, Gaza Strip and Northern Israel October 4 Through October 11," *A Human Rights Watch Report*, vol. 12, no. 3(E), October 2000.

בשטחים הכבושים ופיגועי ירי רחבי-היקף, כגון פיגוע הירי על המוזמנים בחגיגת בת-מצווה בחדרה ב-8 בינואר 2002, שבו נהרגו ששה אזרחים ונפצעו למעלה משלושים.

קצב הפיגועים דעך והתגבר חלפות, עובדה המצביעה על כך שהייתה לאחראים לפיגועים מידה מסוימת של שליטה באירועים. אחדים מהפיגועים הוצאו לפועל בעקבות התנקשויות של ישראל במנהיגים בולטים של ארגונים פוליטיים וארגונים חמושים פלשתינאים. לגבי פיגועים אחרים, נראה שהם תוזמנו מתוך מטרה לשבש משא ומתן, שהתקיים בפועל או בכוח, בדרגים הפוליטיים הפנימיים או בדרג הבינלאומי.

בהתחלה, פיגועי ההתאבדות בוצעו רק על ידי הארגונים חמאס וג'יהד איסלמי. פיגועים אלה הגיעו לשיאם בסוף חודש נובמבר/תחילת חודש דצמבר 2001, לפני שנכנסה לתוקפה הפסקת-אש בת חודש ימים שנשמרה על ידי כל הפלגים. באמצע ינואר 2002 החל גם ארגון גדודי חללי אל-אקצא, ובפברואר 2002 ארגון החזית העממית לשחרור פלשתינ, להוציא לפועל פיגועי התאבדות נגד אזרחים. המעורבות של ארגון גדודי חללי אל-אקצא בפיגועים סימנה גידול משמעותי בתדירות ההתקפות. מרץ 2002 היה עקוב מדם יותר מכל החודשים שקדמו לו ואלה שבאו אחריו עד היום; בפיגועי התאבדות שבוצעו על ידי פלשתינאים נהרגו לפחות שמונים אזרחים ישראלים וכ-240 נפצעו או הפכו לנכים.⁷

לפני פרוץ ההתנגשויות בספטמבר 2000, שיעור התמיכה של הציבור הפלשתיני בהתקפות חמושות על יעדים ישראלים נע בין 21 אחוזים, במרץ 1996, לבין יותר מ-40 אחוזים בנקודות זמן מסוימות במהלך השנים 2000-1997. לאחר כישלון פיסגת קמפ-דיוויד ביולי 2000, עלה שיעור התמיכה בפעולות מיליטנטיות.⁸ כעבור שנה, תשעה חודשים לאחר פרוץ העימות הנוכחי, מצאו חוקרי דעת הקהל הפלשתינאים ש-92 אחוזים מהפלשתינאים תומכים בהתנגשויות חמושות עם חיילים ישראלים, ו-58 אחוזים תומכים בהתקפות נגד אזרחים בתחומי מדינת ישראל.⁹ בסקר מחודש מאי 2002 מצאו אותם חוקרי דעת קהל ששיעור התמיכה בהתקפות נגד אזרחים בישראל ירד, אך רק לרמה של 52 אחוזים.¹⁰ מאז חודש מאי 2002 מתחדד הויכוח בקרב הפלשתינאים בשאלת השימוש בפיגועי התאבדות נגד אזרחים ישראלים, לרבות בדבר ההשפעה המצטברת של פיגועים אלה על החברה הפלשתינית (ראה בהמשך).

שימוש קודם בפיגועי התאבדות נגד אזרחים

אין זו הפעם הראשונה שארגונים פלשתיניים חמושים עושים שימוש בפיגועי התאבדות נגד אזרחים ישראלים, אולם ההיקף והעוצמה של גל הפיגועים הנוכחי הם חסרי תקדים. מחודש ספטמבר 1993 ועד לפרוץ ההתנגשויות האחרונות בין פלשתינאים לישראלים בסוף ספטמבר 2000, ביצעו ארגונים פלשתיניים חמושים ארבעה עשר פיגועי התאבדות נגד אזרחים ישראלים, מרביתם בשנים 1996-97, שגרמו למותם של יותר מ-120 אזרחים ולפציעתם של יותר מ-550.¹¹ ארגון חמאס הודיע על אחריותו לרוב הפיגועים האלה; הג'יהד האיסלמי טען לאחריותו על ביצוע הפיגועים הנותרים.

תגובת הר"פ למתרחש הייתה מעצר של מאות פעילים ותומכים של הארגונים חמאס וג'יהד איסלמי, אולם נגד העצורים לא הוגשו כתבי אישום והם לא הועמדו לדין בקשר לחלקם בפיגועים. בעקבות מעצרים אלה חלה הפסקה בפיגועים. יחד עם זאת, רבים מהעצורים שוחררו ממעצרם על ידי הר"פ עם התחדשות ההתנגשויות בין פלשתינאים

⁷ הנתונים הסטטיסטיים על מספר הפצועים הם הערכות מזעריות שמבוססות על מידע רשמי שפורסם על ידי ישראל ועל דיווחים בעיתונים מאותה תקופה; במקרים בהם היה שוני בין הנתונים שנמסרו על ידי הרשויות לבין הדיווחים בעיתונים, נלקחו על ידי ארגון Human Rights Watch המספרים הנמוכים יותר. אין בידינו פירוט של היחס המספרי בין אזרחים לבין חיילים בקרב הפצועים.

⁸ סקר דעת קהל שנערך ב-29-27 ביולי 2000 על ידי המרכז הפלשתיני לחקר מדיניות וסקרי דעת קהל, הצביע על עלייה מ-44 אחוזים ל-52 אחוזים במספר התומכים ב"עיומותים אלימים" אם לא יושג הסכם על הקמת מדינה פלשתינית עד ליום 13 בספטמבר 2000, תאריך היעד שנקבע בהסכמי קמפ-דיוויד, לעומת סקר שנערך בחודש מרץ שקדם לו. Palestinian Center for Policy and Survey Research, "Public Opinion Poll #1, Camp David Summit, Chances for Reconciliation and Lasting Peace, Violence and Confrontations, Hierarchies of Priorities, and Domestic Politics, 27-29 July 2000," www.pcpsr.org/survey/polls/2000/pla, p. 4. (הנתונים נלקחו מאתר האינטרנט ב-29 באוגוסט 2002). השאלות שהוצגו בסקר זה, כמו גם בסקרים אחרים של ה-PCPSR, לא עשו הבחנה בין יעדים אזרחיים ליעדים צבאיים. בסקר אחד שבו כן נעשתה הבחנה כזו ואשר נערך באוגוסט-ספטמבר 1995 על ידי המרכז הפלשתיני לחקר מדיניות וסקרי דעת קהל נמצא ש-70 אחוזים מבין הנשאלים תמכו בהתקפות על חיילים ועל מתנחלים; 19 אחוזים תמכו גם בהתקפות על תושבי ישראל וכמעט 74 אחוזים התנגדו להתקפות כאלה. Palestinian Center for Policy and Survey Research "Public Opinion Poll # 19," http://www.pcpsr.org/survey/cprspolls/95/poll19a (הנתונים נלקחו מאתר האינטרנט ב-29 באוגוסט 2002).

⁹ Palestinian Center for Policy and Survey Research, "Public Opinion Poll #2, The Mitchell Report, Cease Fire, and Return to Negotiations; Intifada and Armed Confrontations; Chances for Reconciliation; and, Internal Palestinian Conditions, 5-9 July 2001," www.pcpsr.org/survey/polls/2001/p2a (2002).

¹⁰ Palestinian Center for Policy and Survey Research, "Public Opinion Poll #4, Palestinians Give Less Support For Bombings Inside Israel While 91% Support Reforming The PA, But A Majority Opposes Arrests And Opposes The Agreements That Led To Ending The Siege On Arafat's Headquarter, Nativity Church, And Preventive Security Headquarter, 15-19 May 2002," at www.pcpsr.org/survey/polls/2002/p4a, p. 2 (הנתונים נלקחו מאתר האינטרנט ב-29 באוגוסט 2002). מסקר אחר, שנערך על ידי המרכז הירושלמי למדיה ותקשורת בסוף חודש מאי, עולה ש-68 אחוזים (ירידה מ-72 אחוזים) תומכים בפיגועי התאבדות נגד אזרחים; Jerusalem Media and Communications Center, "JMCC Public Opinion Poll no. 45 - May 29- 31, June 1-2, 2002, On The Palestinian Attitudes Towards The Palestinian Situation in General" at http://www.jmcc.org/publicpoll/results/2002/index.htm (הנתונים נלקחו מאתר האינטרנט ב-29 באוגוסט 2002).

¹¹ בפיגועי התאבדות נגד אזרחים ישראלים שבוצעו בסוף פברואר ובתחילת מרץ 1996 נהרגו חמישים וששה אזרחים ונפצעו יותר מ-150. בחמישה פיגועים שבוצעו במהלך 1997 נהרגו עשרים ותשעה אזרחים ונפצעו יותר ממאתיים. פיגוע ההתאבדות האחרון בתקופה שקדמה לעימות הנוכחי התרחש בנובמבר 1998 והביא לפציעתם של עשרים וארבעה אזרחים. בשנים 1999 ו-2000 לא אירעו פיגועי התאבדות של פלשתינאים נגד אזרחים.

לישראלים בחודש ספטמבר 2000. בין אם הדברים קשורים ובין אם לאו, גל חדש של פיגועי התאבדות החל בתוך חודשים אחדים, גם הפעם בחסותם של הארגונים חמאס וג'יהד איסלמי. עוד ארגונים חמושים ברחבי העולם עשו שימוש בפיגועי התאבדות בניסיון לקדם את מטרותיהם הפוליטיות.¹² נמנים עליהם ארגונים נוספים מהמזרח התיכון, כגון ארגון חיזבאללה בלבנון, שביצע גם פיגועים נגד יעדים צבאיים של ישראל ושל בא-כוחה לשעבר באזור, צבא דרום לבנון. אך הארגון שקרוב לוודאי עשה את השימוש הנרחב ביותר בפיגועי התאבדות היא הקבוצה הבדלנית הטמילית בסרי-לנקה, "נמרי השחרור של טמיל אילאם" (LTTE), הידועה יותר בכינוי "הנמרים הטמיליים".¹³ הנמרים הטמיליים ביצעו מספר גדול של פיגועים במהלך שנות השמונים והתשעים, שכוונו הן נגד יעדים צבאיים והן נגד מטרות אזרחיות, לרבות פוליטיקאים ופקידי ממשל בכירים של סרי-לנקה.

נימוקים שהושמעו בזכות פיגועי התאבדות

פתחי עבד-אל-עזיז אל-שיקאקי, אחד המייסדים של ארגון הג'יהד האיסלמי, היה בין הראשונים שקראו בגלוי לשימוש בנשק הפיגועים נגד ישראלים. ב-1988 הוא קרא בפומבי לאמץ אסטרטגיה של מות-קדושים "יוצא דופן", שלפיה לוחמים פלשתיניים יחדרו "לשטח האויב", כלומר לישראל, ויבצעו פיגועי נפץ שהישראלים לא יהיו מסוגלים למנוע. על פי דברי אל-שיקאקי:

ניתן להשיג את כל התוצאות האלה באמצעות פיצוץ, שכופה על המוג'היד (לוחם המאבק) שלא להסס, לא להימלט, להוציא לפועל את הפיצוץ בהצלחה למען הדת ולמען הג'יהד, ולהרוס את המורל של האויב ולזרוק פחד בקרב האנשים.¹⁴

בארגון החמאס היה זה יחיא עייאש, "המומחה" להכנת מטעני-נפץ של הארגון, שדחק בראשית שנות התשעים בהנהגת הארגון לעשות שימוש "בפצצות אנושיות" כאמצעי "להפוך את מחיר הכיבוש לעוד יותר יקר, לעוד יותר בלתי-נסבל".¹⁵ עייאש נהרג בידי הכוחות הישראלים ב-5 ביוני 1996. ארגון חמאס טען בשעתו ששלושה פיגועי התאבדות נגד אזרחים ישראלים שהתרחשו בסוף פברואר ובתחילת מרץ 1996 בוצעו כנקמה על ההתנקשות בחיי עייאש.¹⁶ מנהיגי הארגונים המפגעים הודיעו בגלוי שהם תומכים בפיגועי ההתאבדות, בגלל פיגועים מסוג זה הם בעלי פוטנציאל לגרום למספר גדול של אבדות. המנהיגים לא עשו הבחנה בין יעדים צבאיים לבין מטרות אזרחיות, מתוך הפרה גמורה של מחויבותם על פי המשפט ההומניטרי הבינלאומי. "העניין העיקרי הוא להבטיח שהאויב ייפגע במספרים גדולים", אמר אחד מבכירי החמאס. "כשהוא מצויד בחגורת נפץ או נושא תיק עם מטען נפץ, יש למפגע שליטה על קו הראייה, על המיקום ועל התזמון".¹⁷ להכנת מטעני נפץ כאלה משתמשים בחומרים שקל להשיגם, ועלות הייצור שלהם נמוכה יחסית.

ארגוני הטרור השתדלו לנצל את הפיגועים גם לצורך מתן פרסום למטרות הארגון, לגיוס מתנדבים חדשים למשימות התאבדות ולזריעת חרדה ופחד בקרב הישראלים. לפני ששלחו את המפגעים למשימות ההתאבדות, הורו להם מפעיליהם בארגון להכין הצהרות שצולמו בוידאו, והופצו לאחר מעשה לפרסום באמצעי התקשורת. מארגני הפיגועים התאמצו להציג את המפגעים בתור "שהידים" – כלומר, גיבורים שמוכנים להקריב את הקורבן העליון בהגנה על בני עמם. מתוך אותה רוח דברים, הם השתדלו גם לפצות את משפחותיהם של המתאבדים, על ידי מתן תמיכה כספית מסוימת.

(ראה חלק VI, המבנה והתוכניות האסטרטגיות של הארגונים המפגעים). בדרך זו ביקשו האחראים לפיגועים לצייר הילה של קדושה סביב דמותם של המתאבדים, וכך להמשיך להפיק תועלת מהמעשה שביצעו גם לאחר מותם. למעשה, ייתכן שרבים מהמפגעים המתאבדים אכן הונעו על ידי תחושה של נכונות להקרבה עצמית. אולם, ההתמקדות באזרחים, לעתים תוך שימוש בשיטת בוגדניות, הפכה אותם ואת שולחיהם לפושעים. בפעולותיהם ובהתעלמות שלהם מזכויות אדם בסיסיות הם הכתימו את המאבק הרחב יותר למימוש זכויות האדם של הפלשתינאים, וחתרו תחת יסודותיו.

אחדים מהמפגעים המתאבדים, במיוחד אלו ששלחו על ידי ארגוני החמאס והג'יהד האיסלמי, טענו שהאיסלאם מצדיק את מעשיהם. במטרה לחזק את התפישה הזו, הביאו ארגונים אלה מדבריהם של מלומדים מוסלמים, ובאמצעותם - ציטוטים מוסלמים מכתבי הקודש של האיסלאם. מנהיגים מוסלמיים בולטים אחרים דיברו בגנות השימוש בדת לקידום מטרות פוליטיות לאומיות. מטרתם המוצהרת של החמאס והג'יהד האיסלמי היא הקמתה של מדינה פלשתינית מוסלמית, לא רק בשטחי הגדה המערבית ורצועת עזה, אלא בכל השטח שנמצא בריבונותה של ישראל מאז 1948. גם ארגון החזית העממית לשחרור פלשתינא קורא להקמתה של מדינה פלשתינית, אם כי לא מוסלמית, בכל שטחה של ישראל. לעומתם, סדר היום הלאומי של ארגון גדודי חללי אל-אקצא קורא לביסוסו של שלטון פלשתיני בשטחי הגדה המערבית ורצועת עזה, ולשחרור השטחים האלה מהכיבוש הצבאי הישראלי.

¹² לדיון כללי יותר בפיגועי התאבדות, ראה מאמר מאת נביד קרמני: "A dynamite of the spirit: Why Nietzsche, not the Koran, is the key to understanding the suicide bombers" *Times Literary Supplement* (March 29, 2002, pp. 13-15), וכן סקירה מאת וולטר לאקר: "Life as a weapon", *TLS* (September 6, 2002, pp. 3-4).

¹³ על פי אחד הדיווחים, נמרי השחרור של טמיל אילאם (LTTE) "שילחו יותר מפגעים מתאבדים מכל אחד אחר בעולם" והוציאו לפועל 220 פיגועי התאבדות (Celia W. Dugger, "After ferocious fighting, Sri Lanka struggles with peace," *New York Times*, April 8, 2002). מפגע מתאבד מארגון הנמרים הטמיליים רצח את ראש ממשלת הודו רג'יב גנדי.

¹⁴ Nasra Hassan, "An Arsenal of Believers," *New Yorker*, November 19, 2001.

¹⁵ שם.

¹⁶ בפיגוע התאבדות נוסף שביצע החמאס ב-25 בפברואר 1996, נהרג חייל צה"ל אחד ונפצעו שלושים וארבעה.

¹⁷ Hassan, "An Arsenal...", *New Yorker*.

קורבנות הפיגועים

אחד המאפיינים של פיגועי התאבדות, שהופך אותם למטילי אימה במיוחד, הוא התחושה שאין מקום מוגן בפניהם. מפגעים מתאבדים פעלו במרכזי קניות, בבתי קפה ובמסעדות הומי אדם, בשכונות שקטות של חרדים ונגד אוטובוסים של נוסעים. היעד שלהם הוא פגיעה בחיי היומיום.

מוטי מזרחי, שהוזכר לעיל, נהג לבקר בקביעות בקפה "מומנט". גם בערב ה-9 במרץ, כמו בהרבה ערבים אחרים, הוא קבע להיפגש עם חברים בבית הקפה האופנתי. בגלל הקהל הרב במקום, לא אפשר להם בהתחלה בעל המקום להיכנס פנימה, ומוטי וחבריו המתינו לתורם מחוץ לבית הקפה. מיזרחי סיפר לתחקירני ארגון Human Rights Watch:

"בשלב מסוים בעל המקום זו הצדה, ואני אמרתי: "אני אכנס פנימה רק לרגע, לראות את החברים שלי ולהגיד שלום". נכנסתי, עשיתי שלושה או ארבעה צעדים ואז היה פיצוץ. נפלתי על הרצפה. אחרי כמה שניות, התעוררתי. הכל מסביבי היה קרוע לגזרים. ראיתי דם, חלקי גופות, אנשים, מים נוזלים מהתקרה, אולי מצינור שהתפוצץ. כף היד השמאלית שלי נקטעה קצת מעל שורש כף היד. היא נשארה תלויה על הזרוע באמצעות חתיכת בשר. התרוממתי כדי להשיג עזרה. ראיתי שאני מדמם בעוצמה. ידעתי שאני צריך מישהו שיעצור את הדימום. אחזתי את כף היד השמאלית ביד ימין, אבל החלקתי על כל הבלגן שהיה על הרצפה.¹⁸

שני חברים של דניאל תורג'מן בן ה-26, עוד מבקר קבוע בבית הקפה, כבר ישבו בפנים. דניאל ושני חברים נוספים הצליחו לשכנע את השומר לאפשר להם להיכנס פנימה. המקום היה כה עמוס בקהל עד שתורג'מן ואחד מחבריו יצאו בחזרה החוצה, ופגשו שם בחורה שהכירו.

אמרנו שלום, והיא הציגה לי את החברה שלה... בדיוק באותו רגע החבר שלי יצא החוצה, ולפני שהספקנו להחליף אפילו מלה אחת, הכל התפוצץ. עפנו עשרים מטר מההדף, ממש לצד שני של הרחוב, ונפלנו על הכביש. איבדתי את ההכרה והתעוררתי כעבור כמה דקות. שמעתי צרחות וצפירות של אמבולנסים. הרגשתי שהזרוע שלי לא מחוברת לגוף. היא הייתה מחוברת בקושי לכתף. החבר שהזמין אותי באותו ערב בא לחפש אותי. הוא ראה מייד שהזרוע שלי היא בלגן רציני. הייתי גם עם עין אחת עצומה כי היא הייתה מלאה בריסיסי מתכת. הוא שאל אותי מה יש לו בעין. לא רציתי להגיד לו שהעין שלו יצאה מהמקום ונשארה תלויה על כמה רצועות. אני רוצה להקיא כשאני נזכר בזה.

השתרר שם בלגן נורא. אנשים שלא נפצעו קשה פשוט נכנסו למכוניות שלהם ונסעו משם, מהר ככל האפשר. ידעתי שאני חייב לזוז, אחרת אדרס. החזקתי את הזרוע השמאלית שלי בעזרת המעיל והתחלתי ללכת לכיוון האמבולנסים. הצלחתי לפקוח רק עין אחת ובקושי ראיתי, אז פשוט המשכתי ללכת לעבר האורות האדומים.¹⁹

הפציעות של תורג'מן כללו את אובדן יכולת השימוש בזרוע אחת, בקעים בעור התוף ושריטות בקרנית העין. הוא מתאושש עתה משיתוק מהמותניים ומטה, שנגרם כתוצאה מדימום מעמוד השדרה, ומקווה שיוכל לשוב ולהשתמש בשתי רגליו.

מבין החברים שיצאו אתי באותו ערב, לאחד יש שריטות בקרנית והגוף שלו עדיין מלא רסיסים. הזרוע שלו, שנכווה באופן קשה, חבושה בתחבושות לחץ. הוא סובל יותר ממני. השכן שלי נחלץ ללא שריטה. מבין החברים של החבר שלי, לאחד חדרו המון אומים לגב התחתון והוא נכווה קשות בצד שמאל של הגוף. הבחור השני נהרג. הבחורה שדיברתי אתה בחוץ נכנסה לשירותים בדיוק ברגע הפיצוץ, ונתרה בחיים. אבל החברה שהיא הכירה לי, נהרגה.²⁰

אפרת רביד, בת עשרים, ישבה ליד הבר בקפה מומנט כבר שעתיים וחצי כשאירע הפיצוץ, שריסק את עצם הירך שלה וגרם לה לפציעת ראש. אחרי ששבה להכרתה היא לא יכלה לדבר במשך שבוע, והיום היא מתהלכת בכבדות בעזרת קביים. גופה מכוסה בצלקות. היא לא מעלה חיוך על פניה.

היינו בקפה מומנט כבר שעתיים וחצי. ישבנו ליד הבר. פתאום שמעתי פיצוץ אדיר והכל החשיך בבת אחת. כנראה שאיבדתי את ההכרה מרוב כאבים, בגלל שעצם הירך שלי התרסקה לרסיסים ועורק ראשי אחד נקרע. ספגתי פגיעה רצינית בראש עם דימום לתוך המוח והייתי מחוסרת הכרה במשך שלושה ימים...

כשבתי להכרה הבנתי מייד מה התרחש. לא יכולתי בכלל לדבר אז – במשך שבוע שלם לא יכולתי לדבר, כי הפציעה בראש הייתה בקדמת המוח. הייתי מאושפזת בבית החולים במשך שלושה חודשים. החשש הגדול ביותר שלי היה שיקטעו לי את הרגל – היו כל כך הרבה אנשים קטועי אברים בבית החולים. הם אמרו לי לא לדאוג – הם ביצעו השתלה של עורק ואמרו לי שאפילו אם ייווצר זיהום במקום, יהיה די זמן לבצע ניתוח. עברתי עשרה ניתוחים מאז הפיגוע. היה גם מסמר שחדר לגוף ונעצר מילימטרים אחדים מהלב. אני כל הזמן חושבת: מה היה קורה אם הוא היה חודר עוד מילימטר אחד?

גם החברה שהייתה אתי נפצעה – המעיים שלה נשפכו החוצה לגמרי. אנחנו כבר לא מדברות. זה מעלה יותר מידי זיכרונות קשים. הבחורה שישבה מולי – לא הכרתי אותה – היא נהרגה. החברים שלי כבר לא יוצאים

¹⁸ ראיון שקיים ארגון Human Rights Watch עם מוטי מזרחי, בן שלושים ואחת, ירושלים, 23 ביוני 2002.

¹⁹ ראיון שקיים ארגון Human Rights Watch עם דניאל תורג'מן, בן עשרים ושש, ירושלים, 23 ביוני 2002.

²⁰ שם.

בלות. כשזה קרה לי – הם הבינו שזה יכול לקרות גם להם. היו לי המון פחדים בהתחלה. אני עדיין לא צופה בחדשות. כשאני שומעת שהתרחש פיגוע אני מרגישה צביטה חזקה בלב. אני יודעת איך זה, הייתי שם.²¹

לעתים קרובות יש בין קורבנות הפיגוע בני משפחה אחת. אולסיה סורוקין עלתה לישראל מרוסיה בשנת 2000, עם בעלה ובנה. ההתלהבות שלה מהאפשרויות שנפתחו בפניה בישראל באה אל קיצה ב-18 במאי 2001, כשמפגע מתאבד פוצץ את עצמו במרכז קניות בנתניה.

יום ההולדת שלי היה ב-11 במאי, ולכן הלכנו לקניון לקנות לי מתנה: אני, [בעלי], הבן שלי בן השש, ששה, והידידה שלי ג'וליה [טריטיקוב], החברה של אחי. הייתי בקניון הזה רק פעם אחת בעבר. זה היה לפני הצהריים. היינו בכניסה לקניון כשמענו "בום" חזק. אני זוכרת שפקחתי את העיניים, חצי בהכרה. ראיתי רופא שמסתכל עלי, נועץ בי עיניים גדולות מלאות פחד. זה מה שקורה בפיגועי טרור – אנשים נכנסים להלם. אנשים שוכבים פצועים, בכל מקום מסביב. ראיתי עצמות בולטות מתוך כף הרגל שלי. לא יכולתי לשמוע כלום. יש לי חורים בעור התוף מעוצמת הפיצוץ. כשאני נזכרת ברגעים האלה, אני פורצת בבכי.²²

בעלה וחברתה של סורוקין נהרגו בפיגוע; בנה סובל משבר בלסת, וסורוקין עצמה סובלת משברים ברגל ובלסת. הכוויות הותירו צלקות על זרועה, חזה ופניה. "במשך זמן ארוך לא יכולתי להביט במראה. עברתי מספר גדול של ניתוחי פנים – אני לא יוצאת מהבית כי אסור לי להיות בשמש, וגם בגלל שאני מתביישת".²³ היא הוסיפה וסיפרה לתחקירני Human Rights Watch:

מה אני יכולה להגיד. הנשמה שלי ריקה. נהייתי אלמנה בגיל עשרים ושש. יש לי עכשיו כסף, ממשרד הביטחון – ודירה... אבל אני רוצה להחזיר את הכל ולקבל את בעלי בחזרה. איבדתי את השמחה. אני כבר לא צוחקת עם הבן שלי. היו לנו כאלה יחסים טובים, לי ולבעלי. היו לנו חלומות. הכרתי אותו כשהייתי בת שבע עשרה הוא היה בן עשרים וחמש. כשאני נמסה להיזכר בחיים שהיו לי פעם, אני לא מצליחה להאמין שכל זה באמת התרחש. אולי אני ישנה. אולי זה לא קרה. עכשיו אני צריכה להתמודד עם החיים, לבד. אני יודעת, אני עדיין צעירה, ויש זמן, אבל הראש שלי מלא.²⁴

גם כאשר רק בן משפחה אחד מעורב בפיגוע, המשפחה כולה עלולה לשאת בתוצאות הטרוריות. קלרה רוזנברג, אשה בת שבעים ושש, נפצעה מרסיס בפיגוע ההתאבדות שהתרחש במלון "פארק" בנתניה, בערב ליל הסדר ב-29 במרץ 2002. החברה שהייתה אתה נהרגה. הרסיס קטע את חוט השדרה של רוזנברג, והותיר אותה מרותקת למיטה; הפיצוץ גרם גם לדימום בריאותיה וקרע את עור התוף שלה. כשתחקירני Human Rights Watch ראו אותה בבית החולים היא בקושי תקשרה, ונראתה מנותקת ושקועה בעולם משלה.²⁵ בתה תיארה את ההשפעה שהייתה לפיגוע על משפחתה.

כשהיא אושפזה לראשונה, היינו בבית החולים ביום ובלילה. זה משהו שלא שומעים עליו בקשר לפיגועי טרור. כל המשפחה של הקורבן מתמסרת לטיפול בפצוע. כולנו היינו מעורבים – אחי, הילדים שלי, האחייניות והאחיינים שלי, ואני. בית החולים הראשון שאליו הביאו אותה היה בחדרה, במרחק מספר שעות נסיעה ממקום מגורינו. בשלב מוקדם מצבה הנפשי התדרדר והעבירו אותה לבית חולים פסיכיאטרי... היא עכשיו בשיקום [בירושלים], אבל היא עדיין לא מתקשרת כל כך עם מבקרים – היא לא קוראת, או צופה בטלוויזיה... הילדים שלי עזרו לנו מאוד, אבל קשה להם להתמודד עם זה, וזה לא פשוט לעזור לה. היא לא יכולה להודות להם, ובקושי מזהה אותם. חייה הקודמים חלפו, ואת החיים הנוכחיים שלה היא לא רוצה. זה כל כך כואב – אילו רק יכולנו לעזור לה למצוא משהו שיעניק לה משמעות לחיים.²⁶

קלרה רוזנברג שרדה שלוש וחצי שנים כאסירה באושוויץ. בני משפחתה ששרדו את השואה התפצלו, ורוזנברג הגיעה לישראל ב-1947 בתור פליטת מלחמה. בתה סיפרה לתחקירני Human Rights Watch על חייה של רוזנברג ועל השינוי שחל בהם.

היא הייתה מעורבת בכל מיני פעילויות של גמלאים... עכשיו היא מאוד תלויה באחרים. אין לה כוח להתמודד עם זה – זה היה עונש מספיק שהחיים שלה, עם כל הטרגדיות, התגלגלו כפי שהתגלגלו. היא לא יכולה להתיישב כי היא משותקת מהזרועות ומטה, ולכן אין לה שליטה על שרירי החזה. מהפעם הראשונה שדיברנו אתה אחרי הפיגוע היא אמרה: "מה שקרה לי הוא בדיוק מה שלא רציתי שיקרה לי, להיות למעמסה על אחרים". היא לעולם לא תוכל לשוב הביתה, היא לא תוכל לחיות בחדר שלה... בשבוע שעבר היא התאמנה לקרב ספל לפיה מבלי שהכל יישפך. מעצמות מלאה – למצב כזה.²⁷

²¹ ראיון שקיים ארגון Human Rights Watch עם אפרת רביד, בת עשרים, מעלה אדומים, 12 ביוני 2002.

²² ראיון שקיים ארגון Human Rights Watch עם אולסיה סורוקין, בת עשרים ושבע, ראשון לציון, 14 ביוני 2002.

²³ ש.ס.

²⁴ ש.ס.

²⁵ ביקרים שערך ארגון Human Rights Watch אצל קלרה רוזנברג, ירושלים, 13 ביוני 2002 ו-23 ביוני 2002.

²⁶ ראיון שקיים ארגון Human Rights Watch עם רחל קליסר, בתה של קלרה רוזנברג, ירושלים, 2 ביולי 2002.

²⁷ ש.ס.

מכיוון שפיגועי ההתאבדות מתרחשים במכוון במקומות ציבוריים, הם פוגעים בכל המגזרים בחברה הישראלית, לא רק ביהודים. לין צ'ין מו היה פועל בניין שבא לישראל עם אשרת כניסה חוקית, כדי לעבוד ולפרנס בהכנסתו הצנועה את משפחתו שנותרה בבית. ב-12 באפריל 2002 הוא עלה על עם שלושה מחבריו לאוטובוס במחנה יהודה, השוק הפתוח בירושלים, כשמפגע מתאבד פוצץ את האוטובוס. בן ציון מלטאבאשי, גבר בן ששים וחמש שרגלו נקטעה בפיגוע, היה שם אף הוא ותיאר את מה שהתרחש:

הרבה אוטובוסים מגיעים לתחנה הזו: אוטובוס מס' 27, 13, 11, 39 ואחרים. ראיתי [את האוטובוס שלי] וחשבתי: "יופי, אסע ישר הביתה". היה תור בכניסה לאוטובוס. עמדתי בתור – היו המון אנשים. כולם היו בדרך הביתה בגלל השבת. אדם אחד עלה לאוטובוס, ואז עוד אחד, ועוד אחד, ואז "בום". כאילו כל הגג נפל לי על הראש.²⁸

לין איבד בפיגוע את זרועו השמאלית, ואת רגל שמאל נאלצו הרופאים לקטוע בגלל כוויות חמורות. שניים מחבריו, שכבר הספיקו לעלות לאוטובוס, היו בין ששת ההרוגים בפיגוע הזה.²⁹

סבריינה בלחדב, אזרחית צרפת שמתגוררת בישראל במסגרת תוכנית לימודים לסטודנטים זרים, ביקרה עם חברים בירושלים במשך סוף השבוע של ה-1 בדצמבר 2001, כששני פלשתינאים פוצצו את מטעני הנפץ שנשאו על גופם, בהפרש של דקות אחדות, ליד שורה של בתי קפה הומי אדם במדרחוב בן יהודה בירושלים, וגרמו למותם של עשרה אזרחים ולפציעתם של יותר מ-170.

לא הבנתי מה קרה. כולם צרחו "תברחי, תברחי – אולי יש כאן עוד מחבל", אבל לא היה לי כוח. היה בלגן ומהומה נוראית. כיסאות ושולחנות זרוקים בכל מקום. כולם בכו. ראיתי מישהו שרוע על כיסא, ודם זורם מהראש שלו; אני חושבת שהוא היה מת. ואנשים ספוגים בדם.³⁰

חברתה של בלחדב, אווה קריף, אף היא סטודנטית מצרפת שלומדת באוניברסיטה במסגרת התוכנית לסטודנטים זרים, הייתה בתוך בית הקפה וניצלה מפיגועי ההתאבדות, אולם היא נפצעה בפיצוץ של מכונית תופת כשניסתה להתרחק מאזור הפיגועים. "כמה דקות אחרי שהיא [סבריינה] נכנסה לקפה, אירע פיצוץ. זה היה כמו רעידת אדמה. זה לא הרעש שהיה כל כך נורא – אלא ההרס. הייתי המומה. לא זכרתי את החברות שלי. לא הבנתי בכלל מה קרה." קריף סייעה לחברה אחרת, שנפצעה בראשה, להגיע לאמבולנס, ואז פגשה חברה שלישית, שהציעה לחזור למעונות.

אז החלטנו לעלות ברחוב צדדי – רחוב הרב קוק. כשהלכנו במעלה הרחוב, התפוצצה מכונית תופת שעמדה בחניה לצד הכביש. נפגעי ברגל – לא על ידי רסיס אלא על ידי חפץ אחר שעף בפיצוץ – ובעין שמאל. גם השיער שלי היה חרוך, למרות שהבחנתי בזה רק מאוחר יותר. הכל היה כל כך חם, חם.³¹

קריף איבדה לצמיתות את הראייה בעינה השמאלית. "אני מאוד מפחדת עכשיו", היא אמרה. לתחקירני Human Rights Watch היא הסבירה:

זה התחיל בבית החולים – כל טריקת דלת, כל רעש גרמו לי בהלה. לאט לאט אני שבה לחיים, אבל זה היה מאוד קשה. אני פוחדת לעלות לאוטובוס, פוחדת לצאת לבלות. כל כמה ימים אני שומעת על פיגועים, בחדשות... והכל חוזר אלי. זה דבר אחד אם אתה נפצע בפיגוע, ואתה מחלים, ואין יותר פיגועים. אבל הם מתרחשים שוב ושוב.³²

קריף סיפרה שבעבר היו לה לבטים אם להישאר בישראל או לשוב לצרפת. "מאז שנפצעתי ברור לי שאני צריכה להישאר כאן. אני לא יכולה להסביר מדוע, אבל בגלל מה שקרה, זה המקום שלי, יותר מאי-פעם."³³

בין קורבנות הפיגועים היו גם ערבים פלשתינאים אזרחי ישראל. חוסם אבו חוסיין לקח את בתו, תינוקת בת ששה עשר חודשים, לבלוי בחדרה ב-22 בנובמבר 2000.

כשהגענו, היא התחילה לבקש פיצה. היא אוהבת לאכול פיצה עם קטשופ – יותר בגלל הכיף מאשר בגלל הטעם. לקחתי אותה לפיצרייה שאני מכיר את הבעלים שלה... ישבתי בפיצרייה – הבת שלי הייתה בזרועותיי. פתאום מצאתי את עצמי במקום אחד, והבת שלי הייתה במקום אחר. חשבתי שהתפוצץ בלון גז. הכל היה מלא בעשן כהה. הרגשתי טעם לא טוב בפה. עשן סמיך. הרחתי בשר שרוף בפה שלי. לא ידעתי מה זה. אני

²⁸ ראיון שקיים ארגון Human Rights Watch עם בן ציון מלטאבאשי, בן ששים וחמש, ירושלים, 13 ביוני 2002.

²⁹ ראיון שקיים ארגון Human Rights Watch עם לי יואן וונג, בן עשרים ושמונה, שמסייע ללין צ'ין מו, בן ארבעים ואחת, ירושלים, 23 ביוני 2002.

³⁰ ראיון שקיים ארגון Human Rights Watch עם סבריינה בלחדב, בת עשרים, ירושלים, 17 ביוני 2002.

³¹ ראיון שקיים ארגון Human Rights Watch עם אווה קריף, בת עשרים, ירושלים, 5 ביולי 2002.

³² ש.ס.

³³ ש.ס.

זוכר הכל כי לא התעלפתי. ראיתי מישהו בלי רגליים – הן היו שרופות ממילא. הייתי המום – שכחתי שהבת שלי הייתה אתי. פתאום נזכרתי. הלכתי לחפש אותה. היא הייתה בתוך כדור אש.³⁴

חוסס אבו חוסיין יצא בריצה אל הרחוב.

הבנתי שאירע פיגוע טרור. ופחדתי. פחדתי בגלל שאני ערבי – שמישהו יחשוב שאני עשיתי את זה. עליתי לאמבולנס והנחתי את היד על הפה של הבת שלי, כדי שהיא לא תצרח ולא תמשוך אלינו תשומת לב. כל הזמן צעקתי לנהג: "סע! סע! עכשיו! סע!" אחר כך התברר שרצתי 100 מטר כשפין מתכת תקוע לי בגב – הוא כנראה נתקע שם כשהאוטובוס התפוצץ, אולי זה היה חלק מהאוטובוס.³⁵

חוסס אבו חוסיין ובתו ניכחו קשה בפיגוע הזה, שבו נהרגו שני אזרחים ונפצעו חמישים. לדברי אבו חוסיין, השיער של בתו לא גדל עכשיו בצורה נורמלית, והשתלות העור שעברה לטיפול בכוויות שלה הותירו צלקות נרחבות על צווארה ועל גב ידה השמאלית, שנראית "כמו כף יד של אשה בת שמונים", לפי תיאורו. השניים סובלים גם מבעיות שלו באותו רגע – סובל מסיוטים. אני מתעורר בלילה מזיע, לא משנה כמה חזק אני מפעיל את המזגן. גם הבת שלי מתעוררת, באמצע הלילה, וצועקת 'לא, לא, לא!'.³⁶

אבו חוסיין סיפר לתחקירני ארגון Human Rights Watch:

איך אני מתמודד עם זה בתור פלשתיני? זה לא קל. הם [תושבי הגדה המערבית ורצועת עזה] סובלים – יותר מכולם. אבל כשמישהו פוגע בך, אתה כועס. זה לא משנה אם מדובר באמא שלך, באבא, בן דוד, אח. כשמישהו מנסה להרוג אותך, אתה לא "מגלה הבנה" למצבו. לא איכפת לך מה היו הבעיות שלו באותו רגע – מה הייתה הסיבה למעשיו, עד כמה הוא סובל. כל עוד הפגיעה רחוקה ממני, אני אנסה להבין. אבל כשמדובר בגוף שלי, בילדה שלי – אני כועס. זו התגובה המיידית שלי. אלוהים העניק חיים, ואין לאף אחד פרט לאלוהים את הזכות לקחת אותם. לא כך הדברים צריכים להתנהל – משני הצדדים. אלימות אף פעם אינה הדרך – אני מכה אותך, אתה מכה אותי – אין לזה סוף. זה לא יפתור דבר.³⁶

הפיגועים

מאז שהתחדשו הפיגועים נגד אזרחים ב-1 בינואר 2001, גדל באופן דרמטי מספרם של פיגועי ההתאבדות. פיגועי התאבדות הפכו לסוג הפיגוע שאזרחי ישראל מצפים וחוששים שהארגונים הפלשתינים החמושים יוציאו לפועל. בחודש מרץ 2001 אירעו שלושה פיגועים, שגרמו למותם של חמישה ולפציעתם של תשעים. גל נוסף של פיגועי התאבדות ופיצוץ מכונית תופת במחצית השנייה של מאי 2001 הגיעו לשיאו ב-1 ביוני 2001, כשעיד חוטארי בן העשרים ושתיים פוצץ את עצמו בתוך קהל של בני נוער ישראלים מחוץ למועדון לילה פופולרי בתל אביב, הדולפנירים.³⁷ בפיגוע בדולפנירים, שהיה פיגוע ההתאבדות הקטלני ביותר מזה למעלה מארבע שנים, נהרגו מייד שבעה עשר בני אדם, כמעט כולם עולים חדשים מברית המועצות לשעבר, ונפצעו בין שמונים וחמישה לתשעים. מניין ההרוגים עלה לעשרים ואחת במהלך הימים הבאים. מפקד משטרת מחוז תל אביב, ניצב יוסי סידבון, אמר שמטען הנפץ, אף שלא היה גדול, הכיל כמות גדולה של מסמרים, ברגים וכדוריות מתכת.³⁸ ארגון הגייהד האיסלמי טען תחילה לאחריות לפיגוע, אך הותיר את הבכורה לארגון החמאס, שפרסם הודעת נטילת אחריות מאוחר יותר.³⁹ הנשיא ערפאת גינה את הפיגוע, שהתרחש בעת שנציגים של מערכת הביטחון הישראלית והפלשתינית חידשו את השיחות ביניהם, בחסות ארה"ב, בעניין יישום ההמלצות שבדו"ח וועדת הבדיקה שהוקמה בעקבות שיחות שרם-א-שיח, בראשות הסנטור לשעבר של ארה"ב ג'ורג' מיטשל. לראשונה מאז פרוץ ההתנגשויות, ובעקבות לחץ בינלאומי אינטנסיבי, קרא ערפאת בפומבי להפסקת אש מיידית וללא-תנאים.⁴⁰

³⁴ ראיון שקיים ארגון Human Rights Watch עם חוסס אבו חוסיין, בקעה אל-גרבייה, 26 ביוני 2002.

³⁵ שם.

³⁶ שם.

³⁷ סוכנות הידיעות "אסושיאטד פרס" דיווחה שארבע מכוניות תופת שהתפוצצו במהלך השבוע הקודם "לא הצליחו לגרום להרוגים". Dan Perry, "Tel Aviv suicide bombing kills 17 Israelis," Associated Press, June 2, 2001.

³⁸ Allyn Fisher-Ilan, "Five from one school dead in attack; others saved by a 'twist of fate,'" *Jerusalem Post*, June 3, 2001.

³⁹ עללה ספטאווי, לשעבר האורך-בפועל של השבועון אל-אייטיקלאל התומך בגייהד האיסלמי, אמר לתחקירני Human Rights Watch שארגון החמאס אחראי לפיגוע בדולפנירים. ראה ראיון שקיים ארגון Human Rights Watch, רצועת עזה, 15 במאי 2002. גם דיווחי החדשות ציינו שארגון החמאס טוען לאחריות לפיגוע. ראה Ewen MacAskill, "Arafat refuses to arrest bombers: Palestinian leader voices respect for extremist groups but warns of future roundup," *Guardian* (London), June 30, 2001. בדיווחי חדשות אחדים נאמר בשעתו שארגון בלתי מוכר עד אז, החיבאללה הפלשתיני, טען אף הוא לאחריות לפיגוע.

⁴⁰ שר החוץ של גרמניה, יושקה פישר, היה ברמאללה באותה עת, ויחד עם המתאם המיוחד מטעם האו"ם, טריה לארסון, סייע לערפאת לנסח את טיוטת ההצהרה. ארגון הפתח הסכים לציית לקריאתו של ערפאת, אולם הארגונים חמאס, גייהד איסלמי והחזית העממית לשחרור פלשתיין נמנעו מכך במכוון. ג'ורג' טנט, העומד בראש סוכנות הביון האמריקאית, ניהל משא ומתן להשגת הסכם הפסקת אש, והכרזה עליה הושמעה ב-13 ביוני 2001. חודשו מקצת מהקשרים הביטחוניים בין הרשות הפלשתינית לבין ישראל, ולמשך מספר שבועות פחת מספרם של מעשי האיבה שבוצעו על ידי פלשתינאים. ב-23 ביוני 2001, עצרה הרשות הפלשתינית, לפי הדיווחים, את מנהיג הגייהד האיסלמי בעזה, עבדאללה שאמי, בגין "פעולה נגד האינטרסים הפלשתינים", בכך שיצא נגד הפסקת האש. עד אמצע יולי, עם זאת, חזרו האלימות ומעשי האיבה שיוזמו הן הפלשתינאים והן הישראלים לרמה שבה לפני הפיגוע בדולפנירים. ב-22 ביוני וב-16 ביולי 2001 ביצעו החמאס

למרות זאת, פיגועי התאבדות נמשכו בחודשים יולי, אוגוסט וספטמבר. בפיגוע הקשה ביותר מביניהם נכנס מחבל למסעדת "סבארו" ההומה אדם, בפירת הרחובות יפו ושדרות קינג ג'ורג' בירושלים, והפעיל מטען נפץ עמוס במסמרים, ברגים ואומים. הפיצוץ הרס לחלוטין את המסעדה, שהייתה מלאה באנשים שסעדו את ארוחת הצהריים, וגרם למותם של חמישה עשר ולפציעתם של יותר מ-130. "אי אפשר לתאר במלים את עוצמת הזוועה", אמר אחד מעדי הראייה, שעובד בחנות הסמוכה. "הם הכניסו את גופות הפצועים לחנות שלנו – ילדים, נשים, כולם מכוסים בדם".⁴¹ ארגון הג'יהד האיסלמי הזדרז ליטול אחריות לפיגוע, אך בהודעה מאוחרת יותר קיבל על עצמו ארגון החמאס את האחריות, ופרסם את שמו של המתאבד: עז אל-דין אל-מסרי, בן עשרים ושלוש.⁴²

בעקבות הפיגוע הזה עצרה הר"פ מספר אנשים, ובכללם את מי שעל פי החשד הסיע את אל-מסרי אל מקום הפיגוע, וכן שלושה פעילים חמושים של ארגון החמאס, לרבות עבדאללה ברגותי, שלפי טענת ישראל היה מפעילו של אל-מסרי.⁴³ הנשיא ערפאת גם הודיע על פיטוריו של מפקד משטרת רמאללה, כמאל אל-שייה, בגלל שאפשר לצעירים חמושים לחגוג את הפיגוע, וכן הורה על סגירתה של תערוכה לכבוד הפיגוע, שהקימו סטודנטים של החמאס מאוניברסיטת אל-נג'אח בשכם מספר שבועות לאחר מכן.⁴⁴

באמצע חודש נובמבר 2001 השמיע הנשיא ערפאת קריאה, שפורסמה בהרחבה, לשים קץ לפיגועים. על פי הדיווחים, ביצעה הר"פ מעצרים וסגרה את משרדיהם של כמה עשרות ארגוני צדקה ומוסדות דומים שמשתייכים לארגונים איסלאמיים.⁴⁵ על אף היוזמות האלה, במהלך השבועיים הראשונים של חודש דצמבר בוצעו ששה פיגועי התאבדות נגד אזרחים, שגרמו למותם של עשרים ותשעה ולפציעתם של קרוב למאתיים.

בימים הראשונים של חודש דצמבר 2001 התרחשו פיגועים בירושלים ובחיפה, שהביאו למותם של עשרים וחמישה ולפציעתם של מאות. בליל שבת, ה-1 בדצמבר 2001, פוצצו עצמם שני פלשתינאים, בהפרש של דקות אחדות זה מזה, בסמוך לשורת בתי קפה הומי אדם במדרחוב בן יהודה בירושלים. בפיגוע זה נהרגו עשרה אזרחים ונפצעו יותר מ-170. כעבור עשרים דקות לערך, במרחק גוש בניינים אחד מהמדרחוב, התפוצצה מכונית תופת. מישל הרוש, תייר מצרפת, סיפר לכתבים: "נפלתי ארצה, והדבר הבא שראיתי היה מחצית גוף של בן אדם מונחת על הרגל שלי".⁴⁶ עד ראייה נוסף לפיגוע, יוסי מזרחי, סיפר: "ראיתי אנשים בלי זרועות. ראיתי איש אחד שהבטן שלו נשפכה החוצה. ראיתי ילד בן עשר נושם את נשימתו האחרונה. אני לא מאמין שמישהו יכול לעשות דבר כזה".⁴⁷

כעבור לא יותר מ-12 שעות, בשעת הצהריים של ה-2 בדצמבר 2001, פוצץ את עצמו פלשתינאי צעיר בתוך אוטובוס עירוני הומה אדם בחיפה. בפיגוע זה נהרגו חמישה עשר בני אדם ונפצעו יותר משלושים. כתב הושינגטון פוסט, לי הכשטר, תיאר את זירת הפיגוע:

האוטובוס הפך בבת אחת לתופת של מוות ודם. גופות וחלקי גופות היו מפוזרים על המושבים ובמעברים. פצועים גררו את עצמם החוצה מבעד לדלתות והפילו את עצמם מבעד לחלונות המנופצים. המטען קרע לגזרים תלמידים וגמלאים, עובדים פיליפינים ועולים חדשים מרוסיה, חיילים ואזרחים – מדגם אקראי של האוכלוסייה המגוונת בעיר של מעמד הפועלים.⁴⁸

ארגון החמאס נטל אחריות לפיגוע. בכרוו שהפיץ הארגון תוארו הפיגועים בירושלים ובחיפה בתור "פעולת נקם טבעית של עם שנטבח ביום ובלילה, שכבודו נרמס על ידי מכונית המלחמה של האויב הציוני".⁴⁹ הג'יהד האיסלמי נטל אחריות לשני פיגועים נוספים שבוצעו במהלך התקופה הזו.

פקידי משל פלשתינים גינו אמנם את ההתקפות על אזרחים ישראלים, אך ניסו במרומז להצדיק אותן בהצביעם על ההשפעה הפרובוקטיבית שיש לתקריות המיוחסות לישראל, כדוגמת הפיצוץ של מטען נפץ ממולכד שהביא למותם של חמישה ילדים בחאן יונס, ב-22 בנובמבר 2001. "הכל חייבים להבין שזוועות מובילות לזוועות", אמר נביל שעאת, השר לתכנון ושיתוף פעולה בינלאומי ברשות הפלשתינית. "זוהי התוצאה הבלתי-נמנעת של הצטברות מעשי הזוועה המבוצעים על ידי הצבא הישראלי נגד האזרחים שלנו, ההשפלה, העינויים, הרדיפות הבלתי-פוסקות", אמר שעאת.⁵⁰

והג'יהד האיסלמי, בהתאמה, פיגועי התאבדות שגרמו למותם של ארבעה חיילי צה"ל בעזה ובבינימינה, ולפציעתם של עשרה נוספים.

⁴¹ Etgar Lefkowitz, "Fifteen killed in Jerusalem suicide bombing; cabinet deliberates retaliation for attack," *Jerusalem Post*, August 10, 2001

⁴² Sarah Helm, "The Human Time Bomb," *Sunday Times Magazine*, January 6, 2002

⁴³ Alan Philips, "Arafat's arrest of militants fails to halt the 'martyrs,'" *Daily Telegraph*, August 13, 2001

⁴⁴ "Israeli soldiers close further building as U.S. envoy starts talks," Deutsche Presse-Agentur, ראה August 12, 2001; בעניין שכך, ראה "Arafat Closes 'Suicide Bombing' Art Show," BBC online news, 26 September 2001. באתר האינטרנט <http://news.bbc.co.uk/1/hi/entertainment/arts/1564188.stm> (נכון ליום 29 באוגוסט 2002).

⁴⁵ ב-16 בנובמבר 2001, בנאום בשפה הערבית שנשא בטלוויזיה לציון סיום חודש הרמדאן, קרא יאסר ערפאת "להפסקה מוחלטת של הפעולות הצבאיות, ובמיוחד של פיגועי התאבדות, שאותם אנו מגנים תמיד", והוסיף שהר"פ "תעניש את כל המתכננים והמבצעים ותרדוף את מפירי ההוראה". *Middle East International*, December 21, 2001, p. 7

⁴⁶ Tracy Wilkinson, "Suicide bombers strike in heart of Jerusalem," *Los Angeles Times*, December 2, 2001

ש.ם.

⁴⁸ Lee Hockstader, "Bomber on bus kills fifteen in Israel," *Washington Post*, December 3, 2001

ש.ם.

⁵⁰ Khalid Amayreh, "Pushing Arafat into a corner," *Middle East International*, December 7, 2001, p. 5

ב-21 בדצמבר, בעקבות התנגשויות עם כוחות הביטחון של הר"פ שהביאו למותם של שבעה פלשתינאים ולפציעתם של עשרות, פרסם ארגון גדודי עז-א-דין אל-קאסם, המשתייך לחמאס, כרוז המודיע שהארגון "ישיהה" את התקפותיו בשטחי "האדמה הכבושה מאז 1948" – כלומר, בתוך שטח ישראל. ניסיון של כוחות הביטחון של הר"פ לעצור את עבד אל-עזיז אל-רנתיסי, מנהיג בכיר בחמאס, נתקל בהתנגדות אלימה שכללה בנשק חם ובאלות. בסופו של דבר הסכים אל-רנתיסי לקבל על עצמו "סוג של מעצר בית" ולהימנע מלפרסם הודעות לציבור.⁵¹ ליומון הישראלי הארץ אמר ערפאת ב-21 בדצמבר שלהשיג את הודעת החמאס "לא היה דבר קל, וההודעה פורסמה אחרי שהפעלנו עליהם לחץ". המאמצים של הר"פ אכן הביאו לחודש של רגיעה יחסית, מ-16 בדצמבר עד 17 בינואר, שבמהלכו לא בוצעו פיגועים נגד אזרחים בתוך מדינת ישראל.⁵²

ההפוגה בפיגועים נגד אזרחים ישראלים הייתה קצרה. ב-17 בינואר 2002, שלושה ימים לאחר ההתנקשות בחייו של מנהיג מקומי של גדודי חללי אל-אקצא, ראיד אל-כרמי, ביצע אחמד חסונה, בן עשרים ושבע, פיגוע ירי והשלכת רימונים בחניגת בת-מצווה בחדרה. בפיגוע נהרגו ששה ישראלים ונפצעו שלושים.⁵³ ארגון גדודי אל-אקצא נטל אחריות גם לפיגוע ירי נוסף, במרכז העסקים של ירושלים ב-22 בינואר. שני אזרחים נהרגו, כולל אשה בת שבעים ושמונה, וארבעה עשר אזרחים נפצעו.⁵⁴

ב-27 בינואר 2002 פוצצה עצמה במרכז ירושלים וואפה אירדיס, בת עשרים ושש ממחנה הפליטים אל-אמרי, וגרמה למותו של גבר בן שמונים ואחת ולפציעתם של יותר ממאה אזרחים. זהו פיגוע ההתאבדות הראשון שארגון גדודי חללי אל-אקצא נטל עליו אחריות, והראשון שבוצע על ידי מחבלת מתאבדת.⁵⁵ אף שאין בכך משום הצדקה כלשהי, העובדה שארגון גדודי אל-אקצא אימץ את שיטת פיגועי ההתאבדות והתקפות הירי על אזרחים בתוך מדינת ישראל הצביעה, לפחות בחלקה, על החשש הגובר והולך בארגון הפתח מאובדן ההשפעה הפוליטית של הארגון לטובת הקבוצות האיסלמיות שביצעו פיגועים כאלה, ובמיוחד ארגון החמאס. "כשגדודי אל-אקצא התחילו בפעולות האלה [פיגועי התאבדות], ההחלטה התקבלה על ידי כל המחוזות", אמר ל-Human Rights Watch אחד ממנהיגי הפתח במחנה הפליטים ג'ינין. "המנהיגים הפוליטיים חששו שהם יאבדו את ההשפעה שלהם ברחוב ובחזית [הכוחות הלאומיים והאיסלאמיים]. התוצאה של המדיניות הישראלית היא הסטה של כל כוח ההשפעה [בקרב חברי הארגונים הפלשתינאים החמושים] מן [הזרוע] הפוליטית לזרוע הצבאית".⁵⁶

מספר הפיגועים המשיך לעלות. בשניים עשר פיגועי התאבדות שבוצעו במהלך חודש מרץ 2002 נהרגו כשמונים אזרחים ונפצעו יותר מ-450. ארגון גדודי חללי אל-אקצא קיבל אחריות לחמישה פיגועים, ארגון החמאס קיבל אחריות לשלושה פיגועים, הג'יהד האיסלמי לשלושה פיגועים והחזית העממית לשחרור פלשתינאים נטלה אחריות לפיגוע אחד.⁵⁷ הפיגוע הקטלני ביותר בוצע על ידי החמאס בערב פסח בבית המלון "פארק" בנתניה, וגרם למותם של עשרים ותשעה אזרחים, רבים מהם קשישים, ולפציעתם של מאה.

פיגועי חודש מרץ 2002 התחילו קצת אחרי השעה 7 בערב, ב-2 במרץ. מפגע מתאבד פוצץ את עצמו בתוך מכונית בשכונה החרדית מאה-שערים בירושלים, בדיוק כשהמוני מתפללים יצאו מבתי הכנסת בסיום תפילות השבת. בפיצוץ נהרגו אחד עשר בני אדם, כולל ארבע ילדים בני משפחה אחת – אחת מהם תינוקת. יותר מחמישים אזרחים נפצעו. מקורות ביטחוניים פלשתיניים זיהו את המפגע כמוחמד דראחמה, בן שבע עשרה, ממחנה הפליטים דהישה ליד בית לחם. ארגון גדודי חללי אל-אקצא נטל אחריות לפיגוע.⁵⁸

⁵¹ העיתון *ג'רוסלם פוסט* הביא ציטוט מפיו של "פקיד ישראלי בכיר" ששמו לא נמסר, אשר מתייחס בביטול למאמצים אלה של הר"פ: "רנתיסי הוא דמות סמלית ולא אחד מהטרוריסטים האמיתיים. את האנשים האלה הוא [ערפאת] לא עוצר. הוא מתעסק עם הסמלים". *Jerusalem Post*, "Hamas, Fatah strike deal to prevent Rantisi's arrest," December 22, 2001.

⁵² במהלך ההפוגה נמשכו התקפות הירי נגד מטרות צבאיות ונגד התנחלויות. ההפסקה בפיגועים בתוך שטח ישראל באה אל קיצה, ביוזמת הצד הפלשתיני, כשב-9 בינואר 2002 הציבו לוחמי חמאס מארב בתוך שטח ישראל, בקרבת הבבל עם רצועת עזה, והרגו ארבעה חיילים ישראלים. למחרת היום הרסה ישראל כחמישים ותשעה בתים במחנה הפליטים רפיח ברצועת עזה.

⁵³ Graham Usher, "Six Shot Dead at Bat Mitzvah," *Guardian* (London), January 18, 2002.

⁵⁴ "Ceasefire Offer Follows Bus Stop Attack," *Guardian* (London), January 23, 2002.

⁵⁵ תחנת הטלוויזיה אל-מנאר של ארגון חיזבאללה, המשדרת מלבנון, הייתה הראשונה שהודיעה, בשמו של ארגון החמאס, שהמפגעת הייתה סטודנטית בת עשרים ושש מאוניברסיטת א-נג'י'אח בשכם. מנהיג החמאס, השייח יאסין, אמר לאחר מכן ש"בשלב זה, נשים אינן נחוצות לפעולות של מות-קדושים כמו גברים". ראה *Human Rights Watch*: "We don't need women suicide bombers: Hamas spiritual leader," Agence France-Presse, February 2, 2002. בפיגוע התאבדות נוסף שבוצע על ידי אשה ב-27 בפברואר 2002, שגם את האחריות לביצועו נטל ארגון גדודי חללי אל-אקצא, נפצעו שלושה שוטרים ישראלים שהיו מוצבים במחסום ביקורת.

⁵⁶ ראיון עם עטא אבו רומאילה, מחנה הפליטים ג'ינין, 11 ביוני 2002. גורם רשמי בשירות המודיעין הכללי של הר"פ אמר למראייני *Human Rights Watch*: "כשגדודי אל-אקצא הגיבו על ההתנקשות בכרמי – זו לא הייתה החלטה פוליטית ברמה של הוועד המרכזי. היינו המומים. ידעתי מה תהיה התשובה הפלשתינית – לא של ערפאת או ארגון הפתח, אלא של החברים והשכנים. ומה שצפיתי אכן קרה". ראיון שקיים ארגון *Human Rights Watch*, רמאללה, 5 ביוני 2002. גורם בטחוני רשמי של מדינה מערבית, שהיה מעורב בשיחות הבטחוניות בשנים 2001-2002 אמר ל-*Human Rights Watch*: "ההתנקשויות הפסקת האש בחודשים דצמבר-ינואר הייתה אפקטיבית בגלל שהייתה בלתי-רשמית וביוזמה מקומית... ההתנקשויות [של ישראל] תוזמנו במטרה להרוס את הפסקות האש". ראיון שקיים ארגון *Human Rights Watch*, ירושלים, 6 ביוני 2002.

⁵⁷ בפיגוע שביצעה החזית העממית לשחרור פלשתינאים נגד בית מלון בפאתי ההתנחלות אריאל ב-7 במרץ נפצעו חמישה עשר בני אדם. בפיגוע התאבדות אחר שביצעה החזית העממית, ב-16 בפברואר, נהרגו שלושה ונפצעו יותר משלושים אזרחים, בפיצוץ שבהתנחלות קרני שומרון.

⁵⁸ בדיווחים אחדים צוין שדראחמה היה בן עשרים, וששמו המלא היה מוחמד דראחמה אשוואני; *Human Rights Watch* משתמש בשם ובגיל כפי שנמסרו על ידי המשפחה.

במוצאי שבת 9 במרץ 2002 נכנס פואד חורני, בן עשרים ממחנה הפליטים אל-ערוב ליד חברון, לקפה "מומנט" בירושלים והפעיל מטען נפץ רב-עוצמה שגרם למותם של אחד עשר בני אדם ולפציעתם של יותר מחמישים. (ראה עדויות הקורבנות לעל). ארגון החמאס קיבל על עצמו את האחריות לפיגוע, ותיאר אותו "התקפה אמיצה... כנקמה על הטבח הישראלי נגד בני עמנו".⁵⁹ הפיגוע בקפה "מומנט" התרחש שעתים אחרי ששני פלשתינאים פתחו באש והשליכו רימונים בבית מלון על חוף הים בנתניה, הרגו תינוק ועוד אחד מפצעו יותר משלושים. מבצעי הפיגוע, שאת האחריות לביצועו נטל ארגון גדודי חללי אל-אקצא, נהרגו בחילופי אש עם השוטרים הישראלים.

פיגוע התאבדות נוסף התרחש ב-20 במרץ 2002, באוטובוס בקו 283, ליד אוס-אל-פאחם באזור הגליל. בפיגוע זה נהרגו ארבעה חיילים ושלושה אזרחים. חמישה עשר מבין עשרים ותשעה הפצועים לא היו יהודים, אלא ערבים פלשתינאים אזרחי ישראל. המפגע היה רפאת אבו דיאק, בן עשרים וארבע מהעיר ג'נין. ארגון הג'יהד האיסלמי קיבל אחריות לפיגוע. קו 283 היה יעד לשני פיגועי התאבדות קודמים, ב-5 במרץ 2002 בעפולה, ו-29 בנובמבר 2001, ליד פרסד חנה (ראה נספח אחד).

למחרת, ב-21 במרץ 2002, נטל ארגון גדודי חללי אל-אקצא אחריות לפיגוע התאבדות באזור קניות הומה-אדם בירושלים, שבו נהרגו שלושה ונפצעו לפחות ששים. על פי הדיווחים, מקורות בארגון גדודי חללי אל-אקצא אישרו את הטענות הישראליות שהמפגע, שוטר לשעבר בן עשרים ושתיים, נעצר בעבר על ידי כוחות הביטחון של הר"פ, אך שוחרר במהלך הפשיטות הישראליות לרמאללה בתחילת מרץ.⁶⁰

פיגוע ההתאבדות הקטלני ביותר שבוצע על ידי פלשתינאים התרחש ב-27 במרץ 2002, כשעבד אל באסיט עאדא, פעיל חמאס בן עשרים וחמש מטול כרם, פוצץ את עצמו בבית מלון בנתניה, בשעה ש-250 בני אדם התיישבו לחגוג את ליל הסדר. בפיגוע נהרגו במקום לפחות תשעה עשר ישראלים, ונפצעו עשרות; מניין ההרוגים עלה מאוחר יותר לעשרים ותשעה. קלרה רוזנברגר, אחת מהחוגגים הרבים שנפצעו קשה בפיגוע (ראה לעיל), החליטה לחגוג את ליל הסדר בבית המלון דווקא, בגלל ששבועות מספר קודם לכן אירע פיגוע ירי בנתניה והיא רצתה לחוש ביטחון.⁶¹ בין ההרוגים והפצועים היו משפחות שלמות, כולל בני משפחה ממקומות אחרים שבאו לחגוג עמם.

מקורות פלשתיניים אישרו שעאדא נעצר בעבר על ידי הר"פ, לפי דרישת ישראל, אך הוחזק במעצר זמן קצר בלבד.⁶² בדרך כלל, מחוללי הפיגועים של חודש מרץ ניסו להצדיק את הפיגועים כפעולות תגמול על התקפות ישראליות, או כפעולות התנגדות לגיטימיות. מחמוד אל-טיטי, לדוגמה, אחד המנהיגים של גדודי חללי אל-אקצא במחנה הפליטים בלאטה ליד שכם, אמר ב-8 במרץ: "בזמן [שהכוחות הישראליים] תקפו את מחנה הפליטים בלאטה, האנשים שלנו בבית לחם עסקו בהכנת פעולת התגמול".⁶³ החמאס, שהוא ארגון האופוזיציה העיקרי, הכריז שהפיגועים שהארגון מבצע נועדו גם לשבש מהלכים שיכולים להוביל למשא ומתן פוליטי. בהודעה של החמאס נאמר שאחת המטרות של הפיגוע במלון "פארק" בנתניה בליל הסדר הייתה לחבל ביוזמות הדיפלומטיות שהועלו בפסגת הליגה הערבית בבירות. "החלטות הפסגה אינן נותנות מענה לשאיפות ולקורבנות של העם הפלשתיני", אמר אוסמה חמדאן, דובר החמאס בבירות.⁶⁴ הרשות הפלשתינית הסכימה "שהפעולה הזו נגד אזרחים ישראלים היא במהותה התקפה שמכוונת נגד הפסגה הערבית ונגד השליחות של [הנציג המיוחד של ארה"ב, אנתוני זיני]. בהודעת הרשות נאמר עוד ש"ההנהגה מגנה בתקיפות כל סיכון של אזרחים פלשתינאים או ישראלים, ולא תנהג בסלחנות כלפי הארגונים שנוטלים אחריות ותנקוט צעדים תקיפים על מנת להעמיד את האחראים לדיון".⁶⁵

נעשיא יאסר ערפאת גינה באופן שגרתי את פיגועי ההתאבדות הללו נגד אזרחים. בעקבות הפיגוע ב-2 במרץ, פרסמה הר"פ הודעה האומרת שהרשות "מגנה בתקיפות ובאופן שאינו משתמע לשתי פנים את כל הפעולות המכוונות נגד אזרחים, בין אם ישראלים או פלשתינאים, לרבות הפעולה שבוצעה הערב, שבת, 2 במרץ 2002, במרכז שכונת מגורים בירושלים".⁶⁶

⁵⁹ "Hammas claims responsibility for Jerusalem Bombing," Reuters, March 9, 2002.

⁶⁰ "Suicide Bomb Stalls Mideast Peace Talks," *Boston Globe*, March 22, 2002.

⁶¹ ראיון שקיים ארגון Human Rights Watch עם רחל קליסר, בתה של קלרה רוזנברגר, ירושלים, 2 ביולי 2002.

⁶² "Israeli source says Netanyahu bombing 'declaration of war', 20 dead," BBC Monitoring Middle East, March 28, 2002. על פי הניו יורק טיימס, דו-שבועון ישראלי, "עאדא הצטרף לארגון החמאס אחרי שכוחות הביטחון הישראליים מנעו ממנו לחצות את הגבול בגשר אלנבי לירדן, כדי לשאת את ארוסתו לאשה, לפני תחילת האינתיפאדה. ראה Khaled Abu Toameh, "Love and Hate," *Jerusalem Report*, May 20, 2002, p. 27. בידיעה שפרסם יואב לימור ביומון מעריב ב-17 באוגוסט 2001, חודשים ארוכים לפני הפיגוע בנתניה, נאמר שבידי נחיד אבו אישק, פעיל חמאס שנעצר על ידי כוחות צה"ל בקשר לפיגוע במסעדת "סבארו" בירושלים, "נתפסה צוואה שהכין באסיט עאדא, שעומד לבצע פיגוע התאבדות נוסף". ראה "מפת הטרור של החמאס והג'יהד האיסלמי", מעריב, כפי שתורגם ב-Foreign Broadcast Information Service ב-17/08/2001, FBIS-NES-2001-0817. (FBIS), Near East and South Asia, August 20, 2001. נראה שבאותה תקופה ירד עאדא למחצרת. שמו הופיע ברשימת המבוקשים של כוחות הביטחון הישראליים כשצה"ל נכנס לעיר טול כרם בינואר 2002, אך הוא לא נתפס באותה תקופה. (לעניין פשיטת צה"ל בטול כרם, ראה דו"ח Human Rights Watch: "In a Dark Hour: The Use of Civilians during IDF Arrest," *A Human Rights Watch Report*, vol. 14, no. 2 (E), April 2002, pp. 16-19).

⁶³ Mohammed Daraghme, "Militia leader seeks to build Palestinian liberation arm," Associated Press, March 8, 2002. באותו ראיון אמר אל-טיטי: "אני מאמין שהם הכניסו אותי לרשימת היעדים לחיסול. לכן, במוקדם או במאוחר הם יחסלו אותי, אז אני אהרוג אותם, רבים ככל שאוכל". אל-טיטי ושלושה פלשתינאים נוספים נהרגו בהיתקלות עם טנק ישראלי ב-22 במאי 2002.

⁶⁴ Hussein Dakroub, "Militant Palestinian Groups Reject Arab Peace Overture to Israel," Associated Press, March 28, 2002.

⁶⁵ "The leadership strongly denounces Netanyahu operation against Israeli civilians and decides to prosecute those involved or responsible," Wafa (official PA news agency), March 27, 2002. Rights Watch.

⁶⁶ "The Palestinian Authority denounces any operations targeting Palestinian and Israeli civilians," Wafa (official PA news agency), March 2, 2002. Human Rights Watch.

ערפאת גינה גם את הפיגוע שביצע ארגון גדודי חללי אל-אקצא ב-21 במרץ נגד "אזרחים ישראלים חפים מפשע". "אנו ננקוט אמצעים מתאימים ומיידיים כדי לשים קץ להתקפות כאלה", אמר.⁶⁷ אולם, מאנשים הקרובים לערפאת נשמעו התבטאויות שלכאורה מצדיקות את הפיגועים, במיוחד אחרי שארגון גדודי חללי אל-אקצא החל לבצע פיגועי התאבדות נגד אזרחים בראשית שנת 2002. בתגובה על הפיגוע בקפה "מומנט" בירושלים ב-9 במרץ 2002, אמר אחמד עבד אל-רחמן, יועצו של ערפאת ומוזכיר הקבינט השל הר"פ: "זוהי התגובה הנורמלית מצד תנועת ההתנגדות הפלשתינית על כל מה שהישראלים עשו במחנות הפליטים לאזרחים פלשתינים, נשים וילדים... על הישראלים לצפות לפעולות כאלה בכל פעם שהם מסלימים את ההתקפות הצבאיות שלהם נגד האזרחים שלנו".⁶⁸ מרוואן ברגותי, המזכיר הכללי של הפתח בגדה המערבית, כתב בינואר 2002 שהוא, "יוכן תנועת הפתח שאליה אני משתייך, מתנגדים בתקיפות להתקפות נגד אזרחים בתוך מדינת ישראל, שכנתנו לעתיד..."⁶⁹ אך בעקבות פיגוע ההתאבדות שביצע ארגון גדודי חללי אל-אקצא ב-21 במרץ באזור קניות הומה אדם בירושלים, שבו נהרגו שלושה אזרחים ונפצעו ששים, אמר ברגותי לכתבים: "בני העם שלנו עברו להתנגדות בגלל שהוקלט מראש שהאזרחים ימשיכו את מה שהישראלים מהדקים יותר את הסגרים סביבנו ומגבירים את ההרג, כך גם תבוא תגובה".⁷⁰

על אף הגיוניים, הדו-משמעיים לעתים, מצד הנהגת הר"פ, ארגון גדודי חללי אל-אקצא לא חדל מפיגועי ההתאבדות. ב-29 במרץ, מעט לפני השעה 2:00 בצהריים, הפעילה בחורה בת שמונה עשרה ממחנה הפליטים דהיישה שבפאתי בית לחם, עייאת מוחמד אל-אחרס, חגורת נפץ שנשאה על גופה בתוך סופרמרקט בשכונה הירושלמית קריית היובל. בפיצוץ נהרגו שני בני אדם ונפצעו יותר מעשרים. על פי הדיווחים, אל-אחרס נשאה גם מטען נפץ, שלא התפוצץ, בתיק היד שלה. ארגון גדודי חללי אל-אקצא נטל אחריות לפיגוע. בסרטון וידיאו שהוקלט מראש האשימה אל-אחרס את מנהיגי ערב בכך שהם "מסתכלים מן הצד בשעה שנשים פלשתיניות" נלחמות בכיבוש הישראלי.⁷¹

במבצע "חומת מגן", שהחל בסוף חודש מרץ 2002, כבשו צה"ל מחדש את רוב "שטחי A" שבשליטה פלשתינית בגדה המערבית, ובכלל זה את ריכוזי האוכלוסייה הפלשתינית העיקריים, למעט ירושלים המזרחית וכ-18 אחוזים מכלל השטח.⁷² המבצע הישראלי לא שם קץ לפיגועי ההתאבדות, אם כי בקצב הפיגועים חלה ירידה. ב-30 במרץ, בשעה 9:30 בערב, נפצעו בפיגוע התאבדות במסעדה במרכז תל אביב כעשרים בני אדם, שאחד מהם נפטר מאוחר יותר מפצעיו. על פי הודעת ארגון גדודי חללי אל-אקצא, המפגע היה מוחמד אברהים סלחאת, מהכפר אל-פארע, ליד שכם. בראשון מבין שני פיגועים שהתרחשו ב-31 במרץ 2002, פצע מחבל מתאבד שלושה אנשים באורח קשה, ליד תחנת מדי"א באפרת, אחת מהתנחלויות גוש עציון שבקרבת בית לחם. ארגון גדודי חללי אל-אקצא הודיע שהמפגע היה גימאל חמאיד, בן שבע עשרה, מבית לחם. באותו יום נטל ארגון החמאס אחריות לפיגוע בחיפה, שבו פוצץ את עצמו שאדי טובאסי, בן עשרים ושלוש ממחנה הפליטים גינין, בתוך מסעדה מלאה באזרחים ישראלים. בפיגוע נהרגו חמישה עשר בני אדם ונפצעו יותר משלושים, הן יהודים והן ערבים פלשתינים אזרחי ישראל.

פיגוע ההתאבדות הראשון אחרי שהסתיימה פעולת צה"ל התרחש ב-7 במאי 2002, באולם משחקי ביליארד בראשון לציון. בפיגוע זה נהרגו חמישה עשר בני אדם ונפצעו חמישים. הרשות הפלשתינית פרסמה הודעה האומרת שהרשות "מגנה באופן מיידי את ההתקפה האלימה נגד אזרחים ישראלים", וכן שהרשות "החליטה לנקוט אמצעים אפקטיביים נגד האנשים המעורבים בפעולה המסוכנת הזו, ונגד מי שעומד מאחריה. ואנחנו לא נפעל בכפפות של משי נגד הקבוצות הללו..."⁷³ בנאום ששודר בטלוויזיה ביום שלמחרת הפיגוע אמר הנשיא ערפאת: "נתתי פקודות והוראות לכל כוחות הביטחון הפלשתיניים להתעמת ולמנוע את כל התקפות הטרור נגד אזרחים ישראל מצד כל גוף או גופים פלשתיניים".⁷⁴ בתגובה לדיווחים הראשוניים שהמפגע היה קשור לארגון החמאס ושכפי הנראה הגיע מעזה, עצרו כוחות הביטחון של הר"פ למעלה מתריסר פעילי שטח של ארגון החמאס בעיר.⁷⁵ במהלך הימים הבאים הרגו כוחות הביטחון של ישראל שני קצינים מכוחות הביטחון הפלשתינים בחלחול ועצרו פלשתינים נוספים במקומות אחרים בגדה המערבית, אולם כפי הנראה אנשים אלה לא היו מבוקשים בקשר לפיגוע בראשון לציון.⁷⁶

במהלך החודשים מאי ויוני 2002 הוציאו לוחמים פלשתיניים לפועל תשעה פיגועי התאבדות, ועוד מספר גדול של ניסיונות פיגוע שסוכלו. ארגון גדודי חללי אל-אקצא קיבל אחריות לחמישה מבין תשעת הפיגועי ההתאבדות. הראשון שבהם בוצע על ידי גיהד אל-טיטי, אחיינו של מנהיג בולט בארגון גדודי חללי אל-אקצא, מחמוד אל-טיטי. הפיגוע בוצע זמן קצר ביותר אחרי שישאל התנקשה בחייו של מוחמד אל-טיטי, במחנה הפליטים בלאטה.⁷⁷ בכרוז שהפיץ ארגון גדודי חללי אל-אקצא תוארו פיגועי ההתאבדות כ"נשק היחיד שיביא לסיום הכיבוש".⁷⁸ בניסיון פיגוע שהתרחש יומיים לאחר

⁶⁷ "Suicide Bomb Stalls Mideast Peace Talks," *Boston Globe*, March 22, 2002.

⁶⁸ Greg Myre, "Israel destroys Arafat's Gaza office after suicide bombing in Jerusalem," Associated Press, March 10, 2002.

⁶⁹ "Want Security? End the Occupation," *Washington Post*, January 16, 2002.

⁷⁰ "Suicide Bomb Stalls Mideast Peace Talks," *Boston Globe*, March 22, 2002.

⁷¹ "Suicide bomber kills two in Jerusalem supermarket," Reuters, March 29, 2002.

⁷² לתיאור מפורט של מרכיב אחד במבצע "חומת מגן", ראה Human Rights Watch, "Jenin: IDF Military Operations," *A Human Rights Watch Report*, vol. 14, no. 3 (E), May 2002.

⁷³ נוסח ההודעה כפי שפורסם ב-8 במאי 2002, *New York Times*.

⁷⁴ Greg Myre, "Palestinians arrest Hamas members; Bethlehem talks break down," Associated Press, May 9, 2002.

⁷⁵ Phil Reeves, "Arafat tries to stave off Gaza assault with arrests," *The Independent* (London), May 10, 2002.

⁷⁶ לתיאור מפורט של הריגת הקצינים הפלשתינים בחלחול, ראה Edward Cody, "Israel pursues focused attacks: In killing of West Bank intelligence agents, a pattern resumes," *Washington Post*, May 16, 2002.

⁷⁷ עוד שלושה אנשים, שניים מהם חברים בארגון גדודי חללי אל-אקצא, מצאו את מותם מפגז הטנק שהרג את אל-טיטי. טענת ישראל, אל-טיטי היה אחראי למותם של לפחות אחד עשר ישראלים, רובם בפיגועי ירי מנשק אוטומטי.

⁷⁸ John Kifner, "Israel thwarts bomb attack, but fears more to come," *New York Times*, May 25, 2002.

מכן, ירה מאבטח ישראלי והרג את נהגה של מכונית עמוסה במטעני צינור, בעת שהמכונית עשתה את דרכה במהירות לעבר מועדון לילה בתל אביב.⁷⁹

החמאס והחזית העממית לשחרור פלשתינן נטלו במשותף אחריות לפיגוע התאבדות בשוק של נתניה, ב-19 במאי. המפגע, שהיה לבוש במדי צבא, הרג גבר מבוגר ונער צעיר, ופצע עשרות אנשים. ארגון החמאס קיבל אחריות גם לשני פיגועי התאבדות נוספים, ובכלל זה פיגוע באוטובוס שנסע מהתנחלות גילה לירושלים ב-18 ביוני 2002, שבו נהרגו תשעה עשר בני אדם ונפצעו לפחות עשרים וארבעה. ארגון גדודי חללי אל-אקצא נטל אחריות לפיגוע שהתרחש למחרת היום, בתחנת אוטובוס ליד התנחלות הגבעה הצרפתית במזרח ירושלים.

בתגובה לפיגועים פתח צה"ל ב-20 ביוני ב"מבצע דרך נחושה", ובמהלכו חזר וכבש שבע מתוך שמונה הערים הפלשתיניות הגדולות בגדה המערבית. ראש הממשלה שרון אמר: "אין מדובר בכיבוש, אבל אנחנו נישאר באזורים הפלשתיניים כל עוד הדבר יהיה נחוץ כדי לבצע פעולות חיוניות".⁸⁰ ב-20 באוגוסט ביצעו כוחות צה"ל יציאה בהסכמה מהעיר בית לחם, מותנית בכך שכוחות הביטחון של הר"פ ימנעו בעתיד פעילות מושה באזור.⁸¹

תופעת השהידים, אנשי ציבור ותפקידם של אמצעי התקשורת

בהודעות לציבור שניתנו על ידי בעלי תפקידים רשמיים הועברו מסרים סותרים בכל הקשור לפיגועי ההתאבדות. כמוזכר לעיל, בכירים בר"פ גינו לעתים קרובות פיגועי התאבדות נגד אזרחים. אבל פלשתינאים ומנהיגים אזרחיים השמיעו גם הכרזות המביעות תמיכה, ולעתים גם עידוד לביצוע פיגועי התאבדות. הרשויות הישראליות, וכן גופים אחרים המתייחסים בביקורת לר"פ, העלו גם טענה שאמצעי התקשורת הפלשתיניים מעודדים ומטפחים תמיכה ציבורית בפיגועים מסוג זה.

אמצעי התקשורת בשטחים הכבושים כוללים תחנות טלוויזיה ורדיו מקומיות, במימון פרטי; תחנות טלוויזיה ורדיו במימון של הר"פ; וכן ערוצי לוויין שמשודרים מהארצות השכנות, לרבות אל-מנאר, הקשורה לתנועת חיבאללה בלבנון. מבין שלושת העיתונים הפלשתיניים הגדולים, אל-אייאם ואל-חמיאת אל-ג'דידה יוצאים לאור בגדה המערבית, והעיתון אל-קודס יוצא לאור במזרח ירושלים, לאחר קבלת אישורה של הצנזורה הצבאית של ישראל. לתושבים רבים בשטחים הכבושים יש גישה גם לשידורי הטלוויזיה והרדיו הישראליים, וכן לעיתונות הכתובה, הן בערבית והן בעברית. ככל שהתרבו הטלות העוצר והוחמרו ההגבלות על התנועה, גברה חשיבותם של אמצעי התקשורת – ובמיוחד של הטלוויזיה – כמקור המידע העיקרי של הציבור. כלי התקשורת הפלשתיניים והתקשורת הערבית האזורית עקבו מקרוב אחר התפתחות האירועים בעימות הישראלי-פלשתיני, ורמת הכיסוי התקשורתי משקפת את ההשפעה העצומה שיש לעימות על החברה הפלשתינית והערבית.

לטענת ישראל ומשקיפים ביקורתיים אחרים, אמצעי התקשורת הפלשתיניים תורמים לפיגועי ההתאבדות נגד אזרחים, באמצעות התייחסות חיובית ומודגשת באופן בלתי ראוי לתופעת השהידים. המושג "קדוש מעונה", או "שהיד" – יחיד המקריב את חייו למען אמונתו או עקרונותיו – אינו ייחודי למוסלמים ואף לא לאמונה דתית. בהקשר של העימות הנוכחי, המונח "שהיד" מתייחס לכל מי שנהרג, נפצע או נעצר במהלך האירועים הקשורים למה שמכונה "אינתיפאדת אל-אקצא", לרבות מי שביצע פיגועי התאבדות. המונח "שהיד" משמש אפילו כתואר כבוד שמוענק לכבדים שמתו מסיבות טבעיות לאחר פרוץ העימות הנוכחי בספטמבר 2000.⁸²

בערבית פלשתינית, המונח המשמש לתיאור פיגוע באמצעות מטען נפץ שבמהלכו נהרג המפגע הוא עמאליה איסתישהדייה, שפירושו "פעולה של מות קדושים", או עמאליה פידאיה, "פעולת הקרבה". באמצעי התקשורת הישראליים בשפה הערבית, המונח המועדף הוא עמאליה אינתיהדייה, כלומר "פעולת התאבדות".⁸³

הכיסוי התקשורתי הוא רק מרכיב אחד באקלים חברתי רחב יותר שמפגין יחס של כבוד והערכה כלפי הרוגי האינתיפאדה, כפי שהדבר מתבטא במודעות רחוב, בכרוזים, באתרי אינטרנט, בציורי קיר, בכרזות, בשיח הציבורי ובהשתתפות של אנשי ציבור בלוויית ובטקסי זיכרון. נכון הוא שכל חברה שנתונה במאבק מזוין מבטאת כבוד והערכה למי שמצא את מותו תוך כדי המאבק. יחד עם זאת, מה שלא נכון הוא היחס השווה כלפי יחידים שהיו קורבנות של התקפות הצד שכנגד, או שביצעו התקפות המותרות על פי המשפט ההומניטרי הבינלאומי, וכלפי מי שנהרגו תוך כדי ביצוע פשעי מלחמה או פשעים נגד האנושות.

גלל הסמכות הפוליטית שהם מגלמים, אסור בשום מקרה לאנשי ציבור לתת לגיטימציה לפיגועים נגד אזרחים. אולם, מנהיגים פוליטיים השמיעו הצהרות שמתפרשות כתמיכה בפיגועים נגד אזרחים, הן בתחומי השטחים הכבושים והן מחוצה להם. הצהרות אלה מתפרשות על כל הטווח שבין דו-משמעות לבין תמיכה ברורה וגלויה, ולפיכך מפחיתות מערכן של הצהרות אחרות שמגנות פיגועים נגד אזרחים.⁸⁴ מנהיגים פוליטיים, כדוגמת הנשיא ערפאת, השמיעו שוב ושוב דברי שבח ל"שהידים", מבלי לעשות את ההבחנה בין מי שמוצאים את מותם כקורבנות של התקפות הצד שכנגד או בעת תקיפת

⁷⁹ ההיתקלות גרמה לפיצוץ שבו נפצע אדם אחד.

⁸⁰ Gil Hoffman and Margot Dudkevitch, "Sharon: Massive Assault on Hamas Underway in Gaza," *Jerusalem Post*, June 25, 2002.

⁸¹ Serge Schmeann, "Israel Will Start Pullout in Gaza and Bethlehem," *New York Times*, August 19, 2002. נכון לסוף ספטמבר, נסיגת צה"ל הייתה מוגבלת לעיר בית לחם.

⁸² לדוגמה, נציג אש"ף המנוח, פייסל חוסייני, שכרזות לכבודו הוצגו באופן בולט במזרח ירושלים בשנים 2001-2002.

⁸³ באמצעי התקשורת בערבית במדינות אחרות נעשה שימוש במונחים שונים. ראה, לדוגמה, ידיעה מאת דניאל סובלמן: "אמצעי התקשורת בערב הסעודית חדלו להשתמש במונח שהיד בכיסוי התקשורתי של פיגועי ההתאבדות", *הארץ*, 22 במאי 2002.

⁸⁴ ראה, לדוגמה, "Statement in the name of Mr. President and Palestinian Leadership: Condemning all terrorist acts ,targeting civilians, be they Israelis or Palestinians, including state, group or individuals terrorism," April 13, 2002, באתר האינטרנט שכתובתו <http://www.jmcc.org/banner/banner1/bayan/pasterror.htm> (נכון ליום 3 בספטמבר 2002).

יעדים צבאיים, לבין מי שנהרגים במודע תוך כדי ביצוע התקפה שמכוונת נגד אזרחים.⁸⁵ יאסר עבד רבו, שר התרבות וההסברה בר"פ, הגן, על פי הדיווחים, על השימוש במונח "שהיד" בקשר למפגעים מתאבדים. "אפשר לקרוא לו שהיד ולגנות את מעשהו מבחינה פוליטית", אמר.⁸⁶

בכירים אחרים ברשות הפלשתינית ביטאו באופן חד-משמעי יותר את תמיכתם בפיגועים נגד אזרחים. ב-10 באפריל 2002 התייחס המזכיר הכללי של הקבינט הפלשתיני, אחמד עבד אל-רחמן, לפיגוע שהתרחש באותו יום באוטובוס בחיפה כאל "תגובה טבעית למה שמתרחש במחנות הפלשתינים".⁸⁷ ששה שבועות לאחר התבטאות זו, בראיון לתחנת הטלוויזיה בלוויין אל-ג'זירה המשדרת מקטאר, תיאר עבד אל-רחמן את פיגועי ההתאבדות "כצורה הנעלה ביותר של מאבק לאומי. אין כל ויכוח בעניין זה".⁸⁸ בכירים אחרים שיבחו את הארגונים החמושים שמבצעים את הפיגועים, אם כי לא את הפיגועים עצמם. במרץ 2002, בעקבות פיגועים חוזרים ונשנים של ארגון גדודי חללי אל-אקצא נגד אזרחים, אמר ג'יבריל ראג'וב, ראש הביטחון המסכל בגדה המערבית, לעיתון מקומי: "גדודי אל-אקצא הם התופעה האצילית ביותר בהיסטוריה של הפתח, מכיוון שהם השיבו את כבודה של התנועה וחיזקו את הדרגים הפוליטיים והביטחוניים של הרשות הפלשתינית".⁸⁹

הצהרות התומכות בפיגועי התאבדות הושמעו גם על ידי פקידי ממשל במדינות שכנות. ב-27 במרץ, היום שבו התרחש הפיגוע במלון "פארק", אמר נשיא סוריה, בשאר אל-אסאד, בנאום שנשא בפני באי הפסגה הערבית בבירות:

שמענו היום בנאומי של אחד האזרחים על הדוקטרינה השלטת בעניין התקפות על אזרחים ועל חפים מפשע... הדוקטרינה השלטת בעניין התקפות על אזרחים ועל חפים מפשע היא דוקטרינה נכונה... אך אינה חלה על המצב הנוכחי. אנו ניצבים עתה לנוכח כיבוש. תקיפת אזרחים כאשר יש שתי מדינות שכנות שמעורבות בפעולות צבאיות היא עניין אחד, אבל כאשר יש כיבוש זה עניין אחר.⁹⁰

ביוני 2002, בראיון שהעניק לעיתון בשפה הערבית אל-שאראק אל-עסאת, אמר שגריר ערב הסעודית בבריטניה: "אני מייחל למות כשהיד, על אף העובדה שהגעתי לגיל שאינו מתיר לי לבצע פעולת הקרבה".⁹¹ התבטאויות כגון זו מפארות את מי שמת במטרה לפגוע באזרחים. הן תורמות למקובלות הציבורית של התקפות מסוג זה, ובהקשר של שגרת פיגועי ההתאבדות נגד אזרחים הן מעניקות לגיטימציה ציבורית לפשעי מלחמה או לפשעים נגד האנושות. על אנשי ציבור מוטלת האחריות להימנע מהתבטאויות כאלה – ואף להניע אחרים מהתבטאויות דומות. אל ההצהרות המצטדקות של אישי ציבור התלוו גם דברי הסתה ששודרו ברשת הטלוויזיה שזוכה למימון ציבורי. ישנם מספר מקרים מתועדים של שידורים כאלה בערוץ הטלוויזיה הרשמי של הר"פ במהלך שנת 2001, ובמיוחד בשידורים של דרשות יום-השישי השבועיות. ביניהם ניתן למנות את השידורים הישירים של דרשות שנשא השייח איברהים מאיאדי מהמסגד בעזה ב-8 ביוני 2001, ושוב ב-3 באוגוסט 2001. "ברוכים יהיו האנשים שחוגרים פצצות לגופם או לגוף בניהם", אמר מאיאדי בדרשה הראשונה. בדרשה השנייה הוא קרא במפורש לביצוע פיגועים בתל אביב, חדרה, אשקלון וערים נוספות בישראל, והוסיף:

היהודים חשפו את שיניהם. הם אמרו מה שאמרו ועשו מה שעשו. ודבר לא ירתיע אותם, מלבד צבע הדם של אנשיהם המטונפים. הם לא יירתעו, אלא אם כן אנחנו נתנדב ומרצוננו נפוצץ את עצמנו בקרבם.⁹²

בהקשר של הסכסוך הישראלי-פלשתיני, התבטאויות מסוג זה מהוות הסתה לביצוע פשעים נגד האנושות. על פי המשפט הפלילי הבינלאומי, על הר"פ מוטלת החובה להבטיח שהתבטאויות כאלה לא תשודרנה ולא תתפרסמנה, ועליה להעמיד לדין את מי שמשמיע אותן. הר"פ מחויבת גם למנוע דברי הסתה כאלה על פי סעיף (1) XII להסכם עזה-יריחו משנת 1994 וסעיף (c) II לספח I בהסכם הביניים בין ישראל לפלשתינים בעניין הגדה המערבית ורצועת עזה.⁹³ דרשות יום-השישי האלו משודרות בשידור חי, בדרך כלל מאחד המסגדים הגדולים בעזה או בגדה המערבית, ומכאן ניתן להבין שלגוף המשדר יש רק שליטה מוגבלת ביותר על המסר המשודר. יחד עם זאת, על הר"פ מוטלת החובה לוודא שמי

⁸⁵ ראה, לדוגמה, ראיונות שהעניק ערפאת לטלוויזיה של אבו דאבי ב-29 במרץ 2002, והעוברו בשידור חוזר בטלוויזיה הפלשתינית באותו יום. ראה תעתיק ראיון ב-"Palestinian leader says 'morale is high' among followers in compound," BBC Monitoring Middle East, March 29, 2002.

⁸⁶ "The cancer of suicide bombing," *New York Times*, April 3, 2002.

⁸⁷ ראה ידיעה בערוץ הלוויין של הטלוויזיה הפלשתינית בעזה: "Palestinian official says suicide bomb 'natural response' to Israeli offensive," BBC Monitoring Middle East, April 10, 2002.

⁸⁸ ראה תעתיק של הראיון לאל-ג'זירה ב-Jerusalem Media and Communication Centre Daily Report, May 13, 2001.

⁸⁹ Arieh O'Sullivan and Lamia Lahoud, "Rajoub praises Aksa Martyrs' Brigades," *Jerusalem Post*, March 19, 2002.

⁹⁰ Speech by His Excellency the President Bashar al-Asad in the Opening Session of the Fourteenth Arab Summit, March 27, 2002, Beirut at http://www.arabsummitbeirut.org/submenu2c_a_syriacomplete.htm (accessed June 5, 2002). (נכון ליום 5 ביוני 2002). ההשמטות במקור: תורגם מערבית על ידי Human Rights Watch.

⁹¹ ראיון של חודה אל-חוסייני עם ראזי אל-קוסייבי, שגריר ערב הסעודית בבריטניה, *al-Sharq al-Awsat*, 5 June 2002, pp. 8-9. FBIS Daily Report, FBIS-NES-2002-0605. בספטמבר 2002 נקרא השגריר אל-קוסייבי בחזרה לארצו. רשויות הממשל הסעודי לא מסרו אם השבחים הפומביים לפיגועי ההתאבדות היו בין הגורמים להחזרת השגריר לארצו.

⁹² קלטת של השידורים נמסרה ל-Human Rights Watch על ידי איתמר מרכוס מארגון Palestinian Media Watch הפועל מישראל.

⁹³ *Agreement On The Gaza Strip And The Jericho Area*, between the State of Israel and the PLO, May 4, 1994, Article XII (1); Annex I, "Protocol Concerning Redeployment and Security Arrangements, The Israeli-Palestinian Interim Agreement on the West Bank and the Gaza Strip," Washington D.C., September 28, 1995, Article II (3) (c).

שנושאים דברים בשידור חי יידעו שתחול עליהם אחריות פלילית במקרה שיסיתו לביצועם של פשעים נגד האנושות או לביצועם של פשעי מלחמה. מי שפועלים בניגוד לאזהרות אלה צריכים לשאת באחריות ויש להעמידם לדין. האני אל-מסרי, פקיד בכיר במשרד ההסברה של הר"פ ומתנגד חריף לפיגועי התאבדות נגד אזרחים, אמר ל-Human Rights Watch שמדיניות השידורים של הטלוויזיה הפלשתינית השתנתה מאז דצמבר 2001. "יש היום כיוון נרחב יותר (של פיגועי התאבדות) ב-CNN מאשר בטלוויזיה הפלשתינית", אמר מסרי.⁹⁴

בעבר העיתונאים גילו יותר תמיכה בפיגועי התאבדות, ושיקפו בכך את דעת הקהל, אבל עכשיו הם יוצאים נגדם בצורה ברורה יותר. העורכים הם שקובעים מה ישודר, והם משקפים את הקו המוצהר של הר"פ. לפני ה-16 בדצמבר [2001], הועברו מסרים סותרים. נראה שעכשיו הר"פ עושה מאמצים באמצעות הטלוויזיה. המסר הדומיננטי שמושמע היום הוא שההתנגדות החמושה מוגבלת לשטחים הכבושים בלבד, ומכוונת נגד כוחות הכיבוש. אבל האנשים כאן מאוכזבים מאוד מהר"פ אחרי אוסלו, אחרי הכיבוש-מחדש על ידי ישראל. ולרשות הפלשתינית אין השפעה במסגדים, שהם הרבה יותר חשובים מאמצעי התקשורת... אנחנו לא יכולים להגיד שהיה מסע תקשורתי נגד הפיגועים האלה, אבל ויכוחים ודיונים ביקורתיים נשמעים בתכיפות רבה יותר.⁹⁵

זיאד אבו עמר, חבר הפרלמנט הפלשתיני מעזה ומבקר בולט של מדיניות הר"פ, מסכים עם מסרי:

הויכוח בקשר לפיגועי התאבדות מתרחב, אבל הוא עדיין מושפע במידה רבה מחוסר התקווה של מצבנו. הבעיה היא שרק אנשים מעטים כאן צופים בשידורי הטלוויזיה הפלשתינית. הם צופים באל-ג'זירה ובאל-מנאר. אתם רוצים לראות הסתה? שם היא נמצאת.⁹⁶

על מנת לגבש הערכה בקשר לתיאורים אלה של התקשורת הפלשתינית נדרש מעקב שיטתי, שחורג מהיקף המחקר של Human Rights Watch. גם לטענת רסאן אל-חטיב, המייסד והמנהל של מרכז ירושלים לתקשורת, עיקר דברי השבח והעידוד לפיגועי התאבדות, כפי שהם מופיעים בתקשורת, מגיעים ממקורות שאינם בשליטתה של הר"פ. "אם תבדקו את התקשורת – תראו שהיא משמשת כלי להעברת המסר של החמאס", הוא אומר בהתייחס לתמיכה של מדינות המפרץ בארגון החמאס. "תחנת אל-ג'זירה נוהגת באופן בלתי-מקצועי לחלוטין באופן שבו היא מעניקה עדיפות לחמאס על פני פלגים אחרים, ומקדמת כל מסר שמתנגד לר"פ ולאש"פ [הארגון לשחרור פלשתינאים]."⁹⁷ מאז מרץ 2002 התעצם הויכוח בקרב הציבור הפלשתיני בעניין פיגועי התאבדות נגד אזרחים. לדוגמה, ב-19 ביוני 2002, במודעה על פני עמוד שלם בעיתון היומי הפלשתיני אל קודס, פרסמו חמישים וחמישה אישי ציבור ואינטלקטואלים "קריאה דחופה להפסקת פיגועי התאבדות". על פי הדיווחים, סרי נוסייבה, נשיא אוניברסיטת אל-קודס ומחזיק תיק ירושלים באש"פ, הוא שיזם את המודעה, שזכתה בעיתונות הפלשתינית הן לשבחים והן לביקורת. בראיון לעיתון הארץ שהתפרסם למחרת היום, קידם הנשיא ערפאת בברכה את פרסום העצומה, ושב וגינה את ההתקפות נגד אזרחים.⁹⁸ במהלך הימים הבאים צירפו עוד למעלה מארבע מאות איש את חתימתם לעצומה, ועוררו ביקורת מצד החמאס ופרסום של עצומה-נגדית, עם כמאה וחמישים חתימות, התומכת בשימוש "בכל האמצעים" במסגרת המאבק המזוין.⁹⁹ בכירים אחדים בר"פ התבטאו לאחר מכן ביקורת נגד פיגועי התאבדות. ב-30 באוגוסט, בראיון שפורסם בהרחבה בעיתון ידיעות אחרונות, קרא שר הפנים של הר"פ, עבד אל-רזאק יחיא לכל הארגונים החמושים להפסיק את פיגועי התאבדות, מכיוון שהם "בניגוד למסורת הפלשתינית, מנוגדים למשפט הבינלאומי וגורמים [גרמון] נזק לעם הפלשתיני".¹⁰⁰

⁹⁴ ראיון טלפוני שקיים ארגון Human Rights Watch עם האני אל-מסרי, רמאללה, 19 ביוני 2002.

⁹⁵ שם.

⁹⁶ ראיון שקיים ארגון Human Rights Watch עם זיאד אבו עמר, וושינגטון די. סי., 28 ביוני 2002.

⁹⁷ ראיון שקיים ארגון Human Rights Watch עם רסאן אל-חטיב, ירושלים, 6 ביוני 2002. אל-חטיב מונה מונה מאוחר יותר לשר העבודה בקבינט הפלשתיני.

⁹⁸ ראה עקיבא אלדר, "ערפאת להארץ: אני מקבל את מתווה קלינטון להסדר", הארץ, 21 ביוני 2002. תורגם מעברית על ידי Human Rights Watch. לנוסח ההודעה, ראה פרסום Wafa (סוכנות הידיעות הרשמית של הר"פ) ב-"Arafat Receives Chinese Official, Condemns Violence Against Civilians," BBC Monitoring Middle East, June 20, 2002.

⁹⁹ לתרגום לאנגלית של נוסח העצומה וכן תגובות ביקורתיות של מנהיגים פוליטיים פלשתינאים, לרבות מנהיג החמאס עבד אל-עזיז רנתסי, ראה Human Rights Watch, "Special dispatch no. 393, A Palestinian Communiqué Against Martyrdom Attacks," June 25, 2002 (<http://www.memri.org> נכון ליום 29 באוגוסט 2002). ראה גם James Bennet, "Gingerly, Arabs Question Suicide Bombings," *New York Times*, July 3, 2002.

¹⁰⁰ ראה Mark Lavie, "Palestinian: Stop Suicide Bombings," Associated Press, August 30, 2002.